

**ТДИУ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

ТОШКЕНТ-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ
ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ХУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ”
йўналиши**

**“МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИ”
модули бўйича**

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А**

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: ТДИУ, иқтисод фанлари доктори, профессор,
Хасанов Б.А.

Тақризчи: ТТЙМИ “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”
кафедраси мудир, и.ф.н., доцент Джуманова А.Б.

Ўқув-услубий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети кенгашининг 2020 йил 29 декабрдаги 5-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	19
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	51
V. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	62
VI. ГЛОССАРИЙ.....	64
VII. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.....	78

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сон Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, педагогнинг касбий профессионалигини ошириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли

технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Молиявий ҳисобот таҳлили” модулининг мақсади бошқарув, молиявий ва инвестицион қарорлар қабул қилиш учун хўжалик субъектларида ресурслардан фойдаланиш ҳолатини, фаолият самарадорлигини, молиявий ҳолатини ҳамда уларнинг ўзгаришларини, ўзгаришларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, ҳисоб-китоб қилиш, баҳолаш йўллариини ўргатишдан иборат.

“Молиявий ҳисобот таҳлили” модулининг вазифалари:

Молиявий ҳисобот таҳлили» модулининг вазифаси хўжалик субъектларининг моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ҳолатига, уларнинг ишлаб чиқариш – тижорат ва молия фаолияти самарадорлигига, субъектларнинг иқтисодий ва молиявий салоҳиятига, уларнинг бошқарув самарадорлигига объектив баҳо бериш, фаолиятнинг кучли жиҳатлари ва заиф томонларини аниқлаш асосида активларнинг бугунги ва келажакдаги қийматини оширишда аниқ бошқарув қарорларини тайёрлаш юзасидан замонавий билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдан иборат.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Молиявий ҳисобот таҳлили” модули бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- молиявий ҳисобот таҳлилинини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибасини;

- бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятларини;

- консолидациялашган молиявий ҳисоботни, уни тузиш ва таҳлил этиш усулларини;

- хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва умумхўжалик фаолиятдан олинган даромадларни;

- маҳсулот сотишдан кўрилган ялпи фойдага таъсир этувчи омилларни;

- молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тавсифини;

- бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилишини;

- молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таркибини **билиши**

керак;

Тингловчи:

- молиявий ҳисоботни компиляция ва трансформация қилиш;

- консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш;

- консолидациялашган молиявий ҳисоботни таҳлил этиш;

- бухгалтерия баланснинг ликвидлигини таҳлили қилиш;

- корхонанинг тўловга лаёқатининг таҳлил қилиш;

- асосий фаолиятнинг бошқа даромадларини таҳлил қилиш;

- молиявий фаолиятнинг фойдаси (зарари)ни баҳолаш ва таҳлил қилиш;

- фавқулодда фойда ва зарарларни таҳлил қилиш;

- пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботнинг тузиш;

- хусусий капитал ва унинг ўзгаришини таҳлил қилиш;

- молиявий левеиж кўрсаткичларини таҳлил қилиш;

- хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)нинг таҳлил қилишга оид **кўникмаларини эгаллаши лозим;**

Тингловчи:

- консолидациялашган молиявий ҳисоботни таҳлил этиш усулларида фойдаланиш;

- корхоналар иқтисодий ва молиявий салоҳиятини таҳлил қилиш;

- иккиёқлама ёзув, баҳолаш ва калькуляцияни ҳисоблаш;

- ҳисоб сиёсатини юритиш;

- маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушумнинг таҳлил қилиш;

- фавқулоддаги фойда ва зарарлар таҳлилин баҳолаш;

- пул оқимларини таҳлил қилишнинг тўғри ва эгри усулларини фарқлаш;

- **малакаларини эгаллаши керак;**

Тингловчи:

- ҳисобнинг усуллари ва унинг элементларини ҳужжатлаштириш ва инвентаризациялаш;

- консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш ва таҳлил этиш;

- пул оқимларини таҳлил қилишнинг тўғри ва эгри услубидан фойдаланиш;

- молиявий левеиж кўрсаткичларини таҳлил қилиш

компетенцияларни эгаллаши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Молиявий ҳисобот таҳлили» модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Ўқув жараёнида таълимнинг интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситалари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш назарда тутилган:

- маъруза машғулотларида “Ақлий ҳужум”, “Кутиш йўлдоши”, “Концептуал жадвал”, “Ўйланг-жуфтликда ишланг-фикр алмашинг” каби интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситаларидан;

- амалий машғулотларда баҳс-мунозара, тушунчалар таҳлили, ақлий ҳужум, кейс, гуруҳларда ишлаш, SWOT-таҳлил жадвал, Т-жадвал каби интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситаларни қўллаш назарда тўтилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Бошқарув ҳисоби”, “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари” ҳамда “Аудитнинг халқаро стандартлари” каби ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг касбий тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар иқтисодиётнинг модернизациялаш ва янада ривожлантириш муаммоларини аниқлаш, уларни таҳлил этиш, баҳолаш ва ечимини топишга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат			
		Аудитория ўқув юкلامаси			
		жами	жумладан		
Назарий машғулот	Амалий машғулот		Кўчма машғулот		
1	Иқтисодийни модернизациялаш ва янада ривожлантириш шароитида молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компеляция, трансформация, консолидация).	4	2	2	
2	Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши. Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари.	6	2	2	2
3	Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили	6	2	2	2
4	Хўжалик юритувчи субъектларда пул оқимларининг таҳлили.	2		2	
5	Хусусий капитал ва унинг ўзгаришини таҳлили. Хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)нинг таҳлили.	2		2	
	Жами:	20	6	10	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Иқтисодийни модернизациялаш ва янада ривожлантириш шароитида молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компеляция, трансформация, консолидация).

Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компеляция, трансформация, консолидация). Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тавсифи. Консолидациялашган молиявий ҳисобот, уни тузиш ва таҳлил этиш усуллари.

2-мавзу. Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши. Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари.

Бухгалтерия балансининг ликвидлиги ва корxonанинг тўловга лаёқатининг таҳлили. Корxonалар иқтисодий ва молиявий салоҳияти: таркиби, кўрсаткичлар тизими ва самарадорлигини таҳлили.

3-мавзу. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва умумхўжалик фаолиятдан олинган даромадлари таҳлили. Маҳсулот сотишдан кўрилган ялпи фойда ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили. Молиявий фаолиятнинг фойдаси (зарари)ни баҳолаш ва таҳлил қилиш. Фавқулодда фойда ва зарарлар таҳлили. Бюджетга тўловлар ва ажратмаларнинг таҳлили. Соф фойда ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва янада ривожлантириш шароитида молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компелляция, трансформация, консолидация).

Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компелляция, трансформация, консолидация). Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тавсифи. Консолидациялашган молиявий ҳисобот, уни тузиш ва таҳлил этиш усуллари.

2-амалий машғулот.

Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши. Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари.

Бухгалтерия балансининг ликвидлилиги ва корхонанинг тўловга лаёқатининг таҳлили. Корхоналар иқтисодий ва молиявий салоҳияти: таркиби, кўрсаткичлар тизими ва самарадорлигини таҳлили.

3-амалий машғулот.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва умумхўжалик фаолиятдан олинган даромадлари таҳлили. Маҳсулот сотишдан кўрилган ялпи фойда ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили. Молиявий фаолиятнинг фойдаси (зарари)ни баҳолаш ва таҳлил қилиш. Фавқулодда фойда ва зарарлар таҳлили. Бюджетга тўловлар ва ажратмаларнинг таҳлили. Соф фойда ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили.

4-амалий машғулот.

Хўжалик юритувчи субъектларда пул оқимларининг таҳлили.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши ва асосий элементлари.

Асосий фаолиятдаги пул оқимлари таҳлили. Молиявий ва инвестицион фаолиятдан пул оқимлари таҳлили. Пул оқимларини таҳлил қилишнинг тўғри ва эгри услуби.

5-амалий машғулот

Хусусий капитал ва унинг ўзгаришини таҳлили. Хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)нинг таҳлили.

Молиявий левериж кўрсаткичларини таҳлили. Хусусий капиталнинг таркибий тузилиши: устав капитали, қўшилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар). Хусусий капитал ва унинг ўзгаришининг таҳлили. Хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)нинг таҳлили. Молиявий левериж кўрсаткичларини таҳлили.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Мазкур модулнинг ўқув режасида “Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши. Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари” ҳамда “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили” мавзуларида 4-соат кўчма машғулот режалаштирилган.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модулнинг назарий материални ўзлаштиришда қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- **давра суҳбатлари** (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- **баҳс ва мунозаралар** (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

- **Кенг кўламли суҳбат.** Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этилаётган мажбурий ва қўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига тингловчиларни тайёргарлигини назарда тутати. Фаоллаштиришни барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ ифодаланган саволлар; сўзга чиқувчи тингловчиларни кучли ва кучсиз томонларига диққатларини қарата олиши; иш жараёнида очиб берилаётган, янги қирраларни ўша вақтнинг ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик тингловчиларнинг саволларини муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради.

- **Пресс-конференция.** Қисқа сўзга чиқишдан сўнг, биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор тингловчиларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг, ҳар бир тингловчи маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим.

- **Кейсларни (муаммоли вазиятларни) ечиш.** Муаммоли вазиятларни ҳал этиш натижасида ҳосил бўлган, мустақил излаб топилган далиллар, касбий аҳамиятли йўналишларни излашга ва тасдиқлашга, келгусидаги касбий фаолияти билан боғлиқлигини англаб етишга ёрдам беради.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

1. Маъруза машғулотларнинг ташкил этишнинг асосий шакллари

Маърузани асосий белгиланиши – ўқитишни назарий асосини таъминлаб бериш, ўқув фаолиятга ва аниқ ўқув фанга қизиқишни ривожлантириш, курсантларга ўқув курси устидан мустақил ишлаш учун ориентирларни шакллантириш.

Маъруза материалларининг мазмуни ва ҳажмига талаблар

Маъруза материалларининг *мазмуни* қуйидаги мезонларга жавоб бериши лозим:

- янгилик, илмийлик, асослилик ва ахборот учун белгиланганлик;
- аниқ, ишончли мисол, факт, асоснома ва илмий далилларнинг мавжудлиги;
- фактга асосланган (статистик ва ҳ.к.) материалларни кўп эмаслиги.

Маъруза материалларининг *ҳажми* режалаштирилган мавзуни ёритиш учун етарли бўлиши керак.

Маърузалар турлари ва уларга хос хусусиятлар

Ўқув мақсади	машғулотнинг	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
<i>Кириш маърузаси</i>		
Фан доирасида ўқув ахборотини ўзлаштириш бўйича талабалар ҳаракатининг йўналтирувчи асосини таъминлаш.		Таълим бериш тузилишида мотивацион босқич ҳисобланади. Унинг вазифаси – ўқув фани мазмуни, унинг ўқув жараёнидаги ўрни ва келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятдаги ахамияти тўғрисида дастлабки тасаввурларни бериш, талабаларни ишлаш тизимида йўналтириш, олдинда турган мустақил ишнинг услубиёти ва ташкиллаштирилиши билан таништириш, ҳисобот бериш вақти ва баҳолашни аниқлаштириш.
<i>Ахборотли маъруза</i>		
Ўқув мавзу бўйича тасаввурни шакллантириш		Бу анъанавий маъруза тури: маъруза режасига мувофиқ ўқув материални монологик тарзда изчилликда баён этиш.
<i>Муаммоли маъруза</i>		

Ўқув мақсади	машғулотнинг	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
Муаммони белгилаш ва уни ечимини топишни ташкиллаштириш/анъанавий ва замонавий нуқтаи назарларни жамлаш ва таҳлил қилиш ва в.х. орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.		Янги билимлар савол/вазифа/вазиятларнинг муаммолиги орқали киритилади. Бу жараёнда талабаларнинг билиши ўқитувчи билан ҳамкорлигига ва диалогига асосланади, ҳамда изланувчилик фаолиятига яқинлашади.
Кўргазма маъруза		
ЎТВдан кенг фойдаланиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.		Бундай маърузани ўқиш, кўриб чиқиладиган кўргазмали материалларни очиб беришга ва қисқача шарҳлашга олиб келади.
Бинар маъруза		
Талабаларга мунозара маданиятини, муаммони ҳамкорликда ечишни намойиш этиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.		Бундай маърузани ўқиш икки ўқитувчи/2-мактабнинг илмий вакиллари/олим ва амалиётчи/ўқитувчи ва талабаларнинг диалогини ўзида намоеён этади.
Анжуман-маъруза		
Ўқув ахборотни излаш, танлаш ва баён этиш жараёнида талабаларнинг фаол иштирокларида ёритиб бериш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.		Олдиндан белгиланган муаммо ва уни ҳар томонлама ёритиб бериш назарда тутилган маърузалар тизими (5-10 дақ. давомийлигида) билан, илмий-амалий машғулот кўринишида ўтказилади. Машғулот якунида ўқитувчи мустақил иш ва сўзга чиқишларга яқин ясайди, ахборотни тўлдиради/аниқлик киритади, асосий хулосаларни ифодалайди.
Умумлаштирувчи маъруза		
Билимларни батафсил ёритиш ва аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.		Маърузада баён этиладиган назарий ҳолатларнинг негизини курснинг ёки катта бўлимларнинг илмий-тушунчали ва концептуал асоси ташкил этади.
Маслаҳатли-маъруза		
Билимларни чуқурлаштириш, тизимлаштириш.		Турлича сценарий бўйича ўтиши мумкин. 1. “Савол-жавоблар”- ўқитувчи бўлим ёки тўлиқ курс бўйича талабалар саволларига жавоб беради. 2. “Савол-жавоблар-мунозаралар”: ўқитувчи нафақат саволларга жавоб беради, балки

Ўқув мақсади	машғулотнинг	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
		жавобларни излашни ҳам ташкиллаштиради.
Якуний маъруза		
Билимларни ёритиш аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.	батафсил ва	Курсни ўрганишни якунлайди, бутун давр мобайнида ўтилганларни умумлаштиради. Якуний маърузада ўқитувчи курснинг асосий ғояларини ажратади, келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятда ва бошқа фанларни ўрганишда олган билимларни қандай қўллаш йўлларини кўрсатади, фан бўйича якуний назорат хусусиятини тушунтиради, якуний назорат вариантларининг муракаб саволларини тушунтиради.

2. Амалий машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Амалий машғулот:

- назарий билимларни амалий фаолиятда амалга ошириш учун шароитни таъминловчи,

- олинган билимларни амалий фойдаланиш имкониятларини муҳокама қилишга мўлжалланган машғулотнинг ўқитиш шакли.

Амалий машғулотнинг мазмунига қуйиладиган талаблар

- муҳокамага мунозарали саволлар олиб чиқилади;
- муҳокама қилинувчи саволлар илм-фаннинг эришган замонавий ютуқлари томони билан кўриб чиқилади;
- назария ва амалиётни узвий бирлиги очиб берилади;
- кўриб чиқиладиган материал адабиётда мавжуд эмас ёки материал, қисман баён этилган.

3. Маъруза ва амалий машғулотларда қўлланиладиган педагогик технологиялар

АҚЛИЙ ҲУЖУМ МЕТОДИ

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтиришда қўлланиладиган метод.

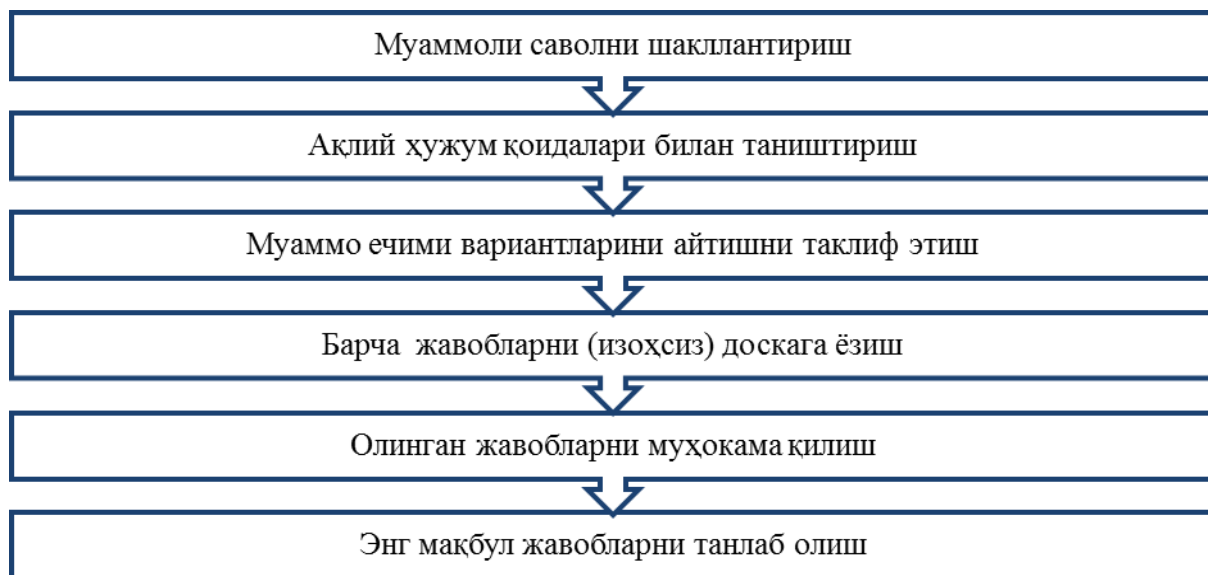
☞Метод чегараланган вақт оралиғи ичида аниқ муаммо (савол, масала)ни ечишнинг ноанъанавий йўллариани излаш бўйича ўқувчиларни ақлий фаолиятини йўналтиришга асосланган.

☞Ўқув машғулотидаги ақлий ҳужум учун муаммони танлаш қуйидаги тамойиллар бўйича амалга оширилади:

- танланган муаммо назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиши ҳамда ўқувчиларда фаол қизиқиш уйғотиши керак;
- қўп ҳар хил маънодаги ечим вариантларига эга бўлиши керак.

Ўқитиш технологиясини ишлаб чиқишда ақлий ҳужум методи ўқув машғулотининг бир лавҳаси ёки бутун машғулотни ўтказиш асоси сифатида режалаштирилган бўлиши мумкин.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси 1-расмда келтирилган.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси

ИНСЕРТ ТЕХНИКАСИ ИНСЕРТ (инглизча сўздан олинган бўлиб - **INSERT** – **I**nteraktive- интерфаол **N**oting – белгилаш **S**ystem - тизим for- учун **E**ffective – самарали **R**eading – ўқиш and– ва **T**hinking – фикрлаш деган маънони англатади).

1) Самарали ўқиш ва фикрлаш учун матнда белгилар қўйишнинг интерфаол тизими ҳисобланади.

Матнни белгилаш тизими:

(√) - менинг билганимни тасдиқловчи ахборот;

(+) – мен учун янги ахборот;

(-) - менинг билганларимга, зид ахборот;

(?) - мени ўйлантириб қўйди. Бу бўйича менга қўшимча ахборот керак.

ПИНБОРД ТЕХНИКАСИ

Пинборд–(инглизчадан: *pin*- маҳкамлаш, *board* – ёзув тахтаси) – ўқувчиларни тизимли ва мантиқий фикр билдиришга ўргатадиган метод.

Пинборд техникаси:

1) муаммоли масалалар ва вазиятлар, ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) муаммони ечиш вариантларини баҳолаш ҳамда улар ичидан энг яхшисини танлаш имконини беради;

2) ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) тоифали шарҳ ўтказиш имконини беради.

Пинборд техникасининг технологик чизмаси

КЕЙС–СТАДИ МЕТОДИ

КЕЙС – (ингл. case – тўплам, аниқ вазият) – назарий билимларни амалий вазифаларни ечиш жараёнида қўллаш имконини берувчи *ўқитиш воситаси*.

Кейсда баён қилинган вазиятни ўрганиб ва таҳлил қилиб, ўқувчилар ўзининг келгусидаги касбий фаолиятида ўхшаш вазиятларда қўллаши мумкин бўлган тайёр ечимни олади.

Кейсда баён қилинган вазиятлар (касбий), амалий машғулотларда ечиладиган вазиятли масалалардан тубдан фарқ қилинади. Агар вазиятли масалаларда ҳар доим шарт (нима берилаган) ва талаб (нимани топиш керак) берилган бўлса, кейсда, қоидага кўра, бундай параметрлар мавжуд эмас.

Ўқувчига тақдим этилган ихтиёрий кейсда:

- кейснинг белгиланиши ва топширик/саволлар аниқ ифодаланган бўлиши керак;

- баён қилинган муаммоли вазиятни ечиш учун керакли ва етарли хажмда маълумотларни ўз ичига олиши керак

- кейсни ечиш учун *услубий кўрсатмалар* бўлиши керак.

Кейс–стади (ингл.case– тўплам, аниқ вазият, стади-ўқитиш)–амалий ўқитиш вазиятларметоди.

Кейс-стади - ўқитиш, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейс-стадида баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган ўқитиш технологиясидир.

Ушбу метод ўқувчиларни қуйидагиларга ундайди:

- муаммони шакллантиришга;
- амалий вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолашга;
- муаммо ечимини энг мақбул вариантини танлашга.

Ўқув машғулотнинг ўқитиш технологиясини танлашни икки асосий далил белгилайди:

1. Кейснинг ҳажми (қисқа, ўртача миқдордаги, катта)

2. Ўқув топшириғини тақдим этиш усули:

- саволли (саволлар кейсдан кейин келтирилади)

- топшириқли (топшириқ кейс кириш қисмининг охирида келтирилади)

ЎҚУВ ЛОЙИҲА МЕТОДИ

Ушбу методнинг моҳияти шундан иборатки, маълум муддат ичида (битта ўқув машғулот доирасидан 2-3 ой муддат ичида) таълим олувчи гуруҳли ёки якка тартибда берилган мавзу юзасидан лойиҳа топшириғини бажаради. Унинг вазифаси – муайян фойдаланувчига йўналтирилган янги маълумот олиш, белгиланган муддат ичида берилган у ёки бу муаммони илмий, техникавий ечимидан иборат.

Ўқув лойиҳаси тушунчаси:

- муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқ қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган. Талабларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш *усули*;

- назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув *восита ва қуроллари*;

- ривожлантирувчи, таълим-тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган *дидактик восита*.

ГРАФИК ТАШКИЛ ЭТУВЧИЛАР

КЛАСТЕР (кластер-тутам, боғлам)-ахборот харитасини тузиш йўли-барча тузилманинг моҳиятини умумлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш асосида аниқ бирор мазмунни келтириб чиқаради.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва кенг жалб қилишда ёрдам беради.

Кластерни тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

1. Катта қоғоз варағи марказида калит сўз ёки 1-2 сўздан иборат мавзу номини айлана ичига ёзинг.

2. Калит сўз билан бирлашдиган ён томонига кичкина ҳажмдаги айлана- “йўлдошча” ичига мавзу билан алоқадор сўз ёки сўз бирикмасини ёзинг. Уларни чизиқ билан “бош” сўзга боғланг.

3. Ушбу “йўлдошча”ларда “кичик йўлдошлар” ҳам бўлиши мумкин, улар ичига яна сўз ёки иборалар ёзиб ажратилган вақт тугагунга қадар ёки ғоялар тугамагунга қадар давом эттирилади.

«НИМА УЧУН?» СХЕМАСИ –муаммонинг дастлабки сабабини аниқлаш бўйича фикрлар занжири бўлиб, тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

«Нима учун?» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммосабабини аниқлаш учун:

1) Муаммони ёзинг ва стрелка чизиғини чиқариб «Нима учун?» сўроғини ёзинг.

2) Саволга жавоб ёзиб нима учун сўроғини такрор ёзиб бораверинг. Бу жараёни муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмагунча давом эттиринг

«БАЛИҚ СКЕЛЕТИ» ЧИЗМАСИ – бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“Балиқ скелети” схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммо майдонини тавсифлаш учун:

1.«Балиқ скелетини» чизинг:

«ҚАНДАЙ?» ИЕРАРХИК ДИАГРАММАСИ - муаммо тўғрисида умумий тасавурларни олишга, унинг ечимини топиш усул ва воситаларини топишга имкон берувчи мантиқий саволлар занжиридан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради.

«Қандай?» диаграммасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

«Қандай?» диаграммасини тузишдан аввал, сиз қуйидагиларни билишингиз керак: кўп ҳолларда Сизга муаммолар ҳал этишда «Нима қилиш керак?» ҳақида ўйлашга ҳожат бўлмайди. Муаммо ечимини топиш учун асосан «Буни қандай қилиш керак?» қабилида бўлади. «Қандай?» - муаммони ҳал этишда асосий савол ҳисобланади.

1. Доира чизинг ва унинг ичига ечилиши лозим бўлган муаммони ёзинг.

2. Кетма-кет равишда «Қандай?» саволини қўйинг ва шу саволга жавоб беринг. Шу тартибда саволларни кетма-кет бериб бораверинг ва жавобларни ўйлаб ўтирмасдан, солиштирмасдан, баҳоламасдан, тез-тез ёзишда давом этинг.

Маслаҳат ва тавсиялар:

Янги ғояларни график кўринишда қайд этишни ўзингиз ҳал этинг: дарахт ёки каскад кўринишида, юқоридан пастга ёки чапдан ўнгга. Энг муҳими эсда тутинг: нисбатан кўп миқдордаги фойдали ғоялар ва муаммо ечимларини топишга имкон берадиган усул энг мақбул усул ҳисобланади.

Агарда сиз муаммони ечимини топиш учун тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишини намоён бўлишида ишончни сақласангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни қафолатлайди.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Мавзу: Иқтисодийни модернизациялаш ва янада ривожлантириш шароитида молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси.

Режа:

1.1. Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компеляция, трансформация, консолидация).

1.2. Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тавсифи

1.3. Консолидациялашган молиявий ҳисобот, уни тузиш ва таҳлил этиш усуллари.

1.1. Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг концептуал асослари ва халқаро тажрибаси (компеляция, трансформация, консолидация).

Молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми молиявий ҳисоботлар ҳисобланади. Молиявий ҳисобот ана шу ҳисоботларга асосланган ёки улар билан боғлиқ бўлган изоҳлар, мўлжаллар ва тушунтиришларни ҳам ўз ичига олади.

Молиявий ҳисоботлар тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимлари, хусусий капитал тўғрисидаги маълумотларни жамлайди, шунингдек уларга ишониб топширилган ресурслар бошқарилишининг натижаларини акс эттиради.

Молиявий ҳисоботлар тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган қўйидаги жиҳатлар тўғрисидаги маълумотларни таъминлайди:

(а) активлар;

(б) мажбуриятлар;

(в) капитал;

(г) даромад ва харажатлар, жумладан фойда ва зарарлар;

(д) мулк эгалари томонидан уларнинг мулк эгалари сифатида амал қилишидаги қилинган

қўйилмалар ва уларга тақсимланадиган суммалар; ва

(е) пул оқимлари.

Ушбу маълумотлар, изоҳлардаги бошқа маълумотлар молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг келгуси пул оқимларини ва, хусусан, уларнинг муддатини ва аниқлилигини башорат қилишга ёрдам беради.

Молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўплами қўйидагиларни камраб олади:

- (а) давр охирига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот;
- (б) давр учун фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот;
- (в) давр учун капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот;
- (г) давр учун пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот;
- (д) изоҳлар, яъни аҳамиятли ҳисоб сиёсатларининг ва бошқа тушунтириш маълумотларининг қисқа баёнини қамраб олган изоҳлар;
- (да) олдинги давр учун қиёсий маълумотларни;
- (е) молиявий ҳолат тўғрисидаги олдинги даврга тегишли (ретроспектив таҳлил юзасидан) маълумотларни

Тадбиркорлик субъекти молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўпламида барча молиявий ҳисоботларни тенг даражада тақдим этиши лозим.

Кўпгина тадбиркорлик субъектлари, молиявий ҳисоботлардан ташқари, тадбиркорлик субъектининг раҳбарияти томонидан тайёрланган унинг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг асосий жиҳатларини ҳамда у дуч келадиган асосий ноаниқликларни шарҳлайдиган ва тушунтирадиган молиявий таҳлилни ҳам тақдим этадилар. Бундай ҳисобот кўйидагиларнинг ўз ичига олиши мумкин:

(а) молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, жумладан тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришлар, тадбиркорлик субъектининг ушбу ўзгаришларга жавобан чоралари ва уларнинг таъсири, ҳамда тадбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва кўпайтиришга қаратилган инвестицион сиёсати, жумладан унинг дивиденд сиёсати;

(б) тадбиркорлик субъектининг фаолиятини молиялаштириш манбалари ва у томонидан кўзланган мажбуриятларнинг капиталга нисбати коэффиценти; ва (в) тадбиркорлик субъектининг МҲХСларга мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмаган ресурслари.

Тадбиркорлик субъектлари, молиявий ҳисоботлардан ташқари, экологик ҳисоботлар ва қўшилган қиймат тўғрисидаги расмий ахборотлар каби ҳисоботларни ва расмий ахборотларни, хусусан экологик омиллар аҳамиятли бўлган соҳаларда ва қачонки ходимлар аҳамиятли фойдаланувчилар гуруҳи сифатида инобатга олинганда, тақдим этадилар.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилида ўрганиладиган мавзуларни кўйидагича таркиблаш мумкин:

Молиявий ҳисоботлар таҳлилининг умумий мавзулари:

- Бухгалтерия алнси ва молиявий ҳолат таҳлили;
- Молиявий натижалар ва рентабеллик таҳлили;

- Пул оқимлари ва валюта маблағлари ҳаракатини таҳлили
  - Хусусий капитал таҳлили
  - Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлили
- Молиявий ҳисоботларнинг бирлик мавзулари:
- Инвестицион фаолият ва инвестицион жозибадорлик таҳлили
  - Бозор ва иш активлиги таҳлили
  - Кредитга лаёқатлик таҳлили
  - Иқтисодий ночорлик таҳлили
  - Молиявий индикаторлар таҳлили
  - Рисклар таҳлили ва ҳ.к.

Хўжалик субъекти жорий даврнинг молиявий ҳисоботларида акс эттирилган барча суммалар бўйича олдинги даврга нисбатан қиёсий маълумотларни тақдим этиши лозим. Бу жиҳатдан хўжалик субъекти камида, иккита молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботларни, иккита фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисоботларни, иккита алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботларни (агарда тақдим этиладиган бўлса), иккита пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботларни ва иккита капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботларни ҳамда тегишли изоҳларни тақдим этиши лозим. Бу ҳолат, маълумотларни қиёслашни, уларни таҳлил этишнинг зарурийлигини белгилаб берувчи асосий шартдир.

Инвестицион таҳлил. Инвестицион таҳлил- бу инвесторларнинг самарали қарор қабул қилиши учун инвестицияларни амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлигини ишлаб чиқиш, асослаш ва баҳолаш учун бажариладиган методик ва амалий услублар, усуллар мажмуидир.

Мулкчиликшаклидан қатий назар ҳар битта корxonанинг асосий мақсади фойда олиш ва иқтисодий салоҳиятни ўстиришга қаратилган. Инвестициялар ушбу мақсадга эришишнинг воситасидир. Аммо, ҳар бир сармоядорнинг қарорлари мувафақиятли бўлиши учун инвестицион таҳлил натижаларига асосланган бўлиши лозим.

Тўғри ва ўз вақтида ўтказилган инвестицион таҳлил қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш имконини беради:

- инвестицияларнинг реал эҳтиёжларини ва инвестициялар учун зарур шарт шароитларнинг мавжудлигини баҳолаш;
- корxonанинг тактик ва стратегик мақсадларини иноватга олган ҳолда сармоявий ечимларини танлаш;
- инвестицияларнинг ҳақиқий натижаларига, режалаштирилган лекин режадан четга чиқишларга таъсир этувчибарча омилларни аниқлаш;
- инвестицияларни амалга оширишда инвесторлар учун хавф

хатарларни;

-корхоналарнинг сифат кўрсаткичларини яхшилаш юзасидан инвестицион мониторингдан кейинги тавсияларни ишлаб чиқиш.

Инвестицион таҳлилнинг турлари бўйича: капитал қўйилмаларга инвестициялар; молиявий инвестициялар таҳлиliga.

Инвестициялар объекти бўйича: тўлиқ корхона таҳлили; алоҳида инвестицион жараёнлар таҳлиliga.

Даври бўйича: инвестиция олди; жорий, оператив; инвестицион фаолиятдан кейинги таҳлил.

Аналитик изланишлар хажми бўйича тўлиқ ва тематик таҳлил турларига;

Шакли бўйича инвестицион таҳлил: ички ва ташқи таҳлил турларига ажратилади.

Инвестицион таҳлил қуйидаги тизимли кетма кетликда утказилади:

-зарур ахборотларни танлаш ва тайёрлаш;

-дастлабки ахборотни қайта ишлаш ва таҳлилий ахборотни шакллантириш;

-аналитик ахборотни талқин қилиш;

-хулоса ва тавсияларни тайёрлаш.

Инвестицион таҳлил иикт муҳим босқични ўз ичига олади. Уларнинг ҳар бир ўз ичига яна бир неча босқичларни олади.

1-инвестицион лойиҳанинг смарадорлигини баҳолаш;

2-рискларни баҳолаш.

Инвестицион таҳлилда молиявий таҳлилнинг горизонтал, вертикал, тренд, киёслаш, коэффицент, интеграл усулларидадан фойдаланилади.

Қимматли қағозлар таҳлили. Таҳлилнинг мақсади –қимматли қағозлар бўйича келажакдаги хатти ҳаракатни аниқлик билан тахмин қилишга қаратилган. Таҳлил қилмасдан сармоядорлар бозорда нима бўлаётганлигини била олмайдилар.

Энг истиқболли компаниялар-эмитентлар ҳам охир оқибатда мувафакиятсизликка учраши мумкин. Бошқа томондан кичик ва ноқобил компаниялар тез ва қутилмаган тарзда натижаларига эришиб уларнинг улуши кескин ортиб кетиши мумкин.

Барча иштирокчиёлар қайси компаниялар ривожланиб кетмоқда, қайсилари ривожланиши секинлашган ёки орқага кетганлига қараб акцияларни сотиб олиш ёки сотиш юзасидан қимматли қағозларни таҳлил қилишга киришадилар.

Қимматли қағозларнинг одатда фундаментал ва техник таҳлил турлари таркибланади.

Молиявий ҳисоботни башоратлаш. Бошқарув ҳар доим келажакка йўналитирилган бўлади. Бўлиб ўтган жараённинг ортга қайтариб бўлмайди. Лекин унинг натижаларига қараб келажакни режасини тузиш, келажакдаги бошқарувнинг оптималлигини, смарадорлигини таминлаш чораларини кўриш мумкин.

Молиявий ҳисоботларни башоратлаш нима учун керак? Молиявий ҳисоботларни башоратлаш асосида молиявий ҳолат, натижа, пул ҳаракати, капитал ўзгаришидаги ҳар қандай кўрсаткични олдиндан кутилишини башоратлаш мумкин.

Башоратлаш молиявий ҳисоботлар маълумотлари асосида ҳисобкитоб қилинадиган ҳар қандай кўрсаткични олдиндан аниқлаш имконини беради. Бу эса корхонанинг молиявий ҳолати, натижалари, пул оқими юзасидан олдиндан кутилиши мумкин бўлган ҳолатни аниқлашга имкон беради. Тўғри, олдиндан аниқланган кўрсаткичнинг аниқлиги таъминлаб бўлмайди. Чунки унга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар, шунингдек бошқарув апарти томонидан қабул қилинадиган қарорлар аниқликни қай жиҳатдандир ўзгаришига сабаб бўлади.

Башоратлашда мураккаб моделлаштириш тизимидан фойдаланилади. Рисклар баҳолаш масала бу борада ўта мураккаб ва қийин жараён ҳисобланади.

Баланс моддаларини башоратлашда куйидаги моделлардан фойдаланилади.

1) Бухгалтерия баланси моддаларини фиксациялаш методи - прогнозлаштириш даврида баланснинг шундай моддаларига нисбатан қўлланиладигани улар маълум даврийликда ўзгаришсиз қолади. Масалан Устав капитал, Қўшилган капитал, Узоқмуддали молиявий қўйилмалар, Ўзоқ муддатли мажбуриятлар ва ҳ.к.

2) Бухгалтерия баланси моддалари орасидаги пропорционал боғлиқлик методи.

Мисол учун, административ ва тижорат харажатларини, тўловга қабул қилинган мажбуриятлар ва ҳ.к.ларнинг сотиш хамига боғлиқлиги. Айрим кўрсаткичлар маҳсулотларни сотиш ҳажмига эмас балки ишлаб чиқарилган, сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш харажатлари ўзгаришига боғлиқ равишда ўзгаради. Масалан, кредиторлик мажбуриятларининг ортиши, мажбуриятлар бўйича захираларнинг ташкил этилиши каби.

3) Регрессив таҳлил методи. Индикаторлар орасидаги барқарор муносабатлар мавжудлиги шароитида статистик мутаносибликка асосланган усул ҳисобланади.

4) Эксперт баҳолаш методи. Мураккаб вазифаларни ҳал этишда фойдаланиладиган усул.

5) Доимий ўсиш методи. Алоҳида коэффицентларнинг доимий ўсиш суратларини белгилаш усули. Масалан узоқ муддатли қарзлар, мамурий ва савдо харажатлари, белгиланган харажатларнинг бошқа турларининг ўсиши. Индикаторларнинг ўсиш суратлари ўртача қийматларни эмас балки мураккаб ўртача йиллик ўсиш суратлари даражасида қўлланиши керак.

6) Элементар режалаштириш методи. Хар бир объект учун режалаштирилган схема, режалар мавжудлиги, молиявий ҳисобот мақомини ташкил этувчи шу каби объектлар гуруҳи назарда тутилади.

Ушбу методдан амортизация харажатларини башоратлашда, узоқ муддатли қарзларни қоплашда фойдаланиш мумкин.

Молиявий таҳлилнинг модели таркиби қуйидаги бўлимлардан ташкил топади.

- дастлабки маълумотлар базаси;
- ҳисоб-китоблар;
- оралиқ жавдаллар;
- натижалар;
- графиклар.

Молиявий ҳисоботларни башоратлашда ҳар қадамда компания раҳбариятининг хатти ҳаракатларини танлаш зарурияти билан юзма юз келиши мумкин ва бу табиий ҳол ҳисобланади.

Агар компания муайян чораларни кўришни хохламаса уз ўзидан ҳолат янада ёмонлашиб боравериши мумкин.

Асосий жиҳатлар тақсимланмаган фойдани қаерга йўналтириш лозимлига, узоқ муддатли активларнинг қайси турларини олиб келиш лозимлига, молиявий қўйилмаларни қаерларга жойлаштиришга, хусусий капитални ўстиришга қаратилмоғи лозим.

Башоратлашдаги энг муҳим масалалардан бири бу инфляция даражаси бўйича аниқ маълумотларга таянилиши билан изоҳланади

1.2.Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тавсифи

Иқтисодиётдаги ўзгаришларнинг жадаллиги замонавий бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитнинг ҳам мазмунини тубдан янги шакл ва мазмунда юритишни талаб этмоқда. Ҳозирги шароитда молиявий ҳисоботлар таҳлилининг муҳимлигини шу битлан аниқ изоҳлаш мумкинки ушбу предмет алоҳида фан сифатида шаклланган. Мулк эгалари, шериклар ва хамкорлар, мол етказиб берувчи ва харидорлар, қарпз берувчи ва олувчилар, назорат ва тафтиш органлари, контригентларнинг кенг

камровли таркиби хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни баҳолашнинг концептуал асослари тубдан янгидан тузиб чиқилди. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида қабул қилинган Бухгалтерия ҳисоби, Аудит тўғрисидаги қонунлари, қатор Кодекслар (бюджет, солиқ, меҳнат, инвестиция,) нормалари асосида ташкил этилаётган ҳисоб хизматларининг мазмуни тубдан ўзгармоқда.

Молиявий ҳисобот - хўжалик юритувчи субъект алоҳида мустақил хўжалик юритувчи субъектлиги ёки хўжалик юритувчи субъектларнинг жамланган гуруҳига киришидан қатъи назар шу хўжалик юритувчи субъектнинг маълум бир даврдаги фаолиятини кўрсатувчи молиявий ахборотни тақдим этиш усулидир.

Молиявий ҳисобот - бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги фаолиятининг молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги тизимлаштирилган ахборотдан иборатдир.

Йиллик молиявий ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олади:

- бухгалтерия баланси;
- молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот;
- пул оқимлари ҳақидаги ҳисобот;
- хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот;
- изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Молиявий ҳисобот ҳисобот йили бошидан ортиб боровчи яқун билан тузилади.

Бюджет ташкилотларининг молиявий ҳисоботи бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ тузилади ва тақдим этилади.

Молиявий ҳисоботнинг таркиби ва мазмуни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

Банклар ва бошқа кредит ташкилотлари молиявий ҳисоботининг таркиби ҳамда мазмуни Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Асосий хўжалик жамияти бўлган ва шўъба хўжалик жамиятларига, ўз назорати остидаги ташкилотларга эга бухгалтерия ҳисоби субъекти консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузади.

Халқаро стандартлар бўйича тузиладиган молиявий ҳисоботга доир талаблар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида белгиланади.

Бухгалтерия ҳисоби субъекти молиявий ҳисоботни тузишда мустақил балансга ажратилган ўз ваколатхоналарининг, филиалларининг ва бошқа таркибий бўлинмаларининг бухгалтерия балансларини ҳамда бошқа ҳисобот шакллари киритиши керак.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш тартиби, шунингдек асосий хўжалик жамиятининг назорати остидаги ташкилотларга қўйиладиган талаблар бухгалтерия ҳисоби стандартлари билан белгиланади.

Молиявий ҳисобот қуйидагиларга тақдим этилади:

- давлат солиқ хизмати органларига;
- таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга;
- давлат статистика органларига;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга.

1-жадвал

Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг ахборотлиги

Ҳисобот шакллари			
Бухгалтерия баланси	Фойда ва зарар ҳақида ҳисобот	Капитал тўғрисидаги ҳисобот	Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот
Иқтисодий ресурслар ҳақидаги, ликвидлик ва тўловга қобиллик ҳақидаги, корxonанинг ўзгаришларга адаптация қилиш қобилиятини баҳолаш тўғрисидаги ахборотларни олишга имкон беради	Ресурслар басини юзасидан пул оқимларининг ижобий салдосини, фаолият натижаси ва рентабеллик ҳақидаги ахборотларни беради	Корxonанинг операцион, молиявий ва инвестицион фаолият натижасини баҳолашга, корxonанинг пул ишлаб топиш қобилияти, ушбу маблағларга корxonанинг заруриятини баҳолаш имкон беради	Корxoанинг соф активлар қийматини баҳолашга, тўловга қобиллик ва ликвидликни баҳолашга, пул маблағларини самарали бошқариш тўғрисидаги ахборотларни олиш имконини беради

Молиявий ҳисобот электрон ҳужжат тарзида тақдим этилиши мумкин.

Молиявий ҳисобот йилнинг ҳар чорагида тақдим этилади. Кичик корxonалар ва микрофирмалар бухгалтерия балансидан ҳамда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдан иборат фақат йиллик молиявий ҳисоботни тақдим этади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг йиллик молиявий ҳисоботи манфаатдор банклар, биржалар, инвесторлар, кредиторлар, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шахслар учун очикдир.

Акциядорлик жамиятлари, шунингдек суғурта ташкилотлари,

банклар, жамоат фондлари ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ташкилотлар ҳар йилги молиявий ҳисоботни акциядорларнинг ёки бухгалтерия ҳисоби субъекти бошқа юқори бошқарув органининг йиллик умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида икки ҳафта олдин аудиторлик хулосаси билан бирга эълон қилиши шарт.

Бухгалтерия ҳисоби барча хўжалик операцияларини яхлит, узлуксиз, ҳужжатлар асосида ҳисобга олиш йўли билан бухгалтерия ахборотини йиғиш, қайд этиш ва умумлаштиришнинг тартибга солинган тизимидан, шунингдек унинг асосида молиявий ва бошқа ҳисоботни тузишдан иборатдир.

Бошланғич ҳисоб ҳужжатларига асосланган, бухгалтерия ҳисоби регистрларида, молиявий ҳисоботларда, тушунтиришларда ҳамда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларда акс эттириладиган бухгалтерия ҳисоби объектлари ҳақидаги қайта ишланган маълумотлар- бухгалтерия ахбороти деб юритилади.

Бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишга доир минимал талабларни бухгалтерия ҳисоби стандартлари белгилайди.

Бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишга доир махсус талабларни бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари белгилайди.

Хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўллашлари мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг йиллик молиявий ҳисоботи манфаатдор банклар, биржалар, инвесторлар, кредиторлар, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шахслар учун очикдир.

Акциядорлик жамиятлари, шунингдек суғурта ташкилотлари, банклар, жамоат фондлари ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ташкилотлар ҳар йилги молиявий ҳисоботни акциядорларнинг ёки бухгалтерия ҳисоби субъекти бошқа юқори бошқарув органининг йиллик умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида икки ҳафта олдин аудиторлик хулосаси билан бирга эълон қилиши шарт.

Кўпгина тадбиркорлик субъектлари, молиявий ҳисоботлардан ташқари, тадбиркорлик субъектининг раҳбарияти томонидан тайёрланган унинг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг асосий жиҳатларини ҳамда у дуч келадиган асосий ноаниқликларни шарҳлайдиган ва тушунтирадиган молиявий таҳлилни ҳам тақдим этадилар. Бундай ҳисобот қўйидагиларнинг таҳлилинини ўз ичига олиши мумкин:

(а) молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, жумладан тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришлар, тадбиркорлик субъектининг ушбу ўзгаришларга жавобан чоралари ва уларнинг таъсири, ҳамда тадбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва кўпайтиришга қаратилган инвестицион сиёсати, жумладан унинг дивиденд сиёсати;

(б) тадбиркорлик субъектининг фаолиятини молиялаштириш манбалари ва у томонидан кўзланган мажбуриятларнинг капиталга нисбати коэффициенти;

(в) тадбиркорлик субъектининг МҲХСларга мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмаган ресурслари.

Молиявий ҳисоботларнинг элементлари: активлар, мажбуриятлар, хусусий сармоя, захиралар, даромадлар, харажатлар, молиявий натижалар

Тадбиркорлик субъекти ўзининг, пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларидан ташқари, молиявий ҳисоботларини бухгалтерия ҳисобининг ҳисоблаш усули асосида тайёрлаши лозим. Бухгалтерия ҳисобининг ҳисоблаш усули қўлланилганда, тадбиркорлик субъекти моддаларни активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар ва харажатлар (молиявий ҳисоботлар элементларини) сифатида тан олади, қачонки улар Концептуал асосда келтирилган ушбу элементларнинг таърифларига ва тан олиш мезонларига тўғри келса.

Активлар - субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир.

Активлар - хўжалик субъектининг қиймат баҳосига эга бўлган моддий, шу жумладан, пул маблағлари ва дебиторлик қарзлари ва номоддий мулкдир.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иқтисодий фойда, хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағлари оқимига потенциал, бевосита ва билвосита қўшиладиган улушдир. Бу улуш хўжалик юритувчи субъект асосий фаолиятининг бир қисми сифатида юзага келиши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектнинг активлари аввалги битимлар ва бошқа воқеаларнинг натижасидир. Хўжалик юритувчи субъектлар одатда активларни сотиб олиб ёки ҳосил қилиб унга эга бўладилар, бироқ, бошқа битимлар ва воқеалар активларни кўпайтиришга имкон беради. Масалан, хўжалик юритувчи субъект ҳукуматдан олган кўчмас мулк. Келгусида кутиладиган битимлар ва бошқа воқеалар ўзидан ўзи активларнинг пайдо бўлишига олиб келмайди.

Хўжалик юритувчи субъект ўз активларидан мулкни, товар-моддий

захиралар ишлаб чиқаришни ва хизматлар кўрсатилишини бошқариш учун фойдаланади.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иқтисодий фойда хўжалик юритувчи субъект томонидан ҳар хил йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Масалан, активдан:

-Товар-моддий захиралар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда алоҳида ёки бошқа активлар билан биргаликда фойдаланилиши;

-Бошқа активларга алмаштирилиши;

- Мажбуриятларни бажариш учун фойдаланилиши;

- Хўжалик юритувчи субъектнинг эгалари ўртасида тақсимланиши мумкин.

Активлар бинолар, иншоотлар ва ускуналар сингари жисмоний шаклга эга. Бироқ, жисмоний шакл активнинг мавжуд бўлиши учун зарур эмас. Масалан, патентлар ва муаллифлик ҳуқуқлари активлардир, агар хўжалик юритувчи субъект келгусида улардан фойдаланишдан иқтисодий фойда олишни кутаётган бўлса.

Активлар, масалан, дебиторлик қарзлари ва мулк юридик ҳуқуқлар, шу жумладан эгалик ҳуқуқи билан боғлиқдир. Актив мавжудлигини аниқлашда, эгалик ҳуқуқи асосий ҳисобланмайди. Масалан, ижарага олинган мулк актив ҳисобланади, агар хўжалик юритувчи субъект ана шу мулкдан олиниши керак бўлган фойдани назорат қилса.

Харажатларни амалга ошириш билан активларни ҳосил қилиш ўртасида узвий алоқа мавжуд, аммо бу жараёнлар ҳамма вақт ҳам вақти бўйича тўғри келмайди. Хўжалик юритувчи субъект томонидан амалга оширилган харажатлар бўлғуси иқтисодий фойда изланганидан далолат беради, лекин активлар олинганини узил-кесил тасдиқламайди. Бинобарин, харажатларнинг мавжуд эмаслиги объектни актив деб ҳисоблаш учун асос бўлмайди. Масалан, хўжалик юритувчи субъектга текинга берилган объектлар активларни таърифлашга мос келади.

Хусусий сармоя - субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир.

Хусусий сармоя устав, қўшилган, захиралар сармояси ва тақсимланмаган фойдадан иборатдир. Зарур ҳолларда устав, қўшилган, захира сармоялари тахлилий жиҳатдан алоҳида ҳисобга олинади. Бухгалтерия балансидаги хусусий сармоянинг миқдори активлар қийматини ва мажбуриятларни баҳолашга боғлиқдир.

Мажбуриятлар - шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян

хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир.

Хўжалик юритувчи субъект бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдида жорий масъулиятли эканлиги мажбуриятнинг асосий тавсифидир.

Мажбуриятлар уставнинг ёки шартноманинг талаблари оқибати сифатида кучга кириши мумкин. Масалан, олинган товар-моддий захиралар ва хизматлар учун тўланадиган суммалар. Мажбуриятлар олдин тадбиркорлик иши жараёнида, яхши муносабатларни сақлаб туриш ёки холисона тарзда иш кўришда ҳам юзага келади. Масалан, агар хўжалик юритувчи субъект кафолат муддати тугаганидан сўнг ўз маҳсулотигаги камчиликларни тузатиш тўғрисида қарор қабул қилса, шу бўйича қилинган харажатлар ҳам мажбуриятлар деб ҳисобланади.

Ҳозирги мажбурият билан келгуси мажбурият ўртасида чегара бўлиши керак. Хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг келгусида активларни сотиб олиш ҳақида қабул қилган қарори мажбурият пайдо бўлишига сабаб бўлмайди. Мажбурият одатда актив олинганда ёки хўжалик юритувчи субъект активни сотиб олиш тўғрисида битимга киришгандагина пайдо бўлади.

Тегишли мажбуриятни бажариш одатда бошқа тарафнинг эътирозларини қондириш учун иқтисодий фойдани ифодаловчи хўжалик юритувчи субъект ресурсларини ўзига жалб этади. Мажбуриятларнинг бажарилиши ҳар хил усулларда (қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллардан ташқари) амалга оширилади:

- ҳақ тўлаш билан;
- бошқа активларни бериш билан;
- хизматларни кўрсатиш билан.

Ушбу мажбуриятни бошқаси билан алмаштириш орқали;

Мажбуриятларни акцияларга алмаштириш орқали. Мажбурият, кредитор ўз ҳуқуқларидан бош тортган ҳолларда ёки кредитор ана шу ҳуқуқларидан маҳрум бўлганида, бажарилган деб ҳисобланиши мумкин.

Мажбуриятлар аввалги битимлар ёки ўтган воқеаларнинг натижасидир. Масалан, товар-моддий захираларни сотиб олиш ва хизматларни олиш билан тўланиши керак бўлган (агар улар илгари тўланмаган бўлса ёки етказиб берилганда) счётлар ҳам олинади.

Захиралар - келгусида муайян харажатларга сарфланиши мумкин бўлган хусусий сармойанинг бир қисмидир.

Хўжалик юритувчи субъектни ва кредиторларни зарарларнинг оқибатларидан қўшимча тарзда ҳимоя қилишни таъминлаш учун захираларни вужудга келтириш зарур. Захираларни ҳосил қилиш ва

уларнинг миқдори ҳақидаги ахборот қарорлар қабул қилишда фойдаланувчилар учун аҳамиятлидир. Захираларни вужудга келтириш хўжалик юритувчи субъектга доир қонунчиликда ва уставда (солиқ қонунларини бузмаган ҳолда) кўзда тутилади.

Даромадлар - ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир.

Ялпи даромад хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадларни ўз ичига олади. Асосий фаолиятдан даромад маҳсулот, ишлар, хизматлар, товар-моддий захиралар, бошқа активларни сотишдан, шунингдек мукофотлар, фоизлар ва дивидендлар, гонорарлар ва хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига боғлиқ бўлган рентадан олиниши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъект асосий бўлмаган фаолият натижасида оладиган даромадлар даромадни аниқлашга мос келадиган моддаларни ўз ичига олади ва концептуал асоснинг алоҳида таркибий қисмлари деб ҳисобланмайди.

Биржада муомалада бўладиган қимматли қоғозларни қайта баҳолаш ва бошқалар асосий бўлмаган фаолият натижасида пайдо бўладиган даромадларга мисол бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бундай даромадлар, агар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда эътироф этилса, алоҳида кўрсатилади, чунки иқтисодий қарорларни қабул қилишда улар ҳақидаги ахборот фойдали бўлиши мумкин.

Солиққа тортиладиган даромад (зарар) - солиқ қонунларига мувофиқ белгиланган ҳисобот давридаги даромад (зарар) суммасидир.

Харажатлар - ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.

Харажатларни белгилаш мулкни, ишлаб чиқаришни бошқариш билан ҳамда маҳсулот сотиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва зарарлар билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади. Улар одатда пул маблағлари, моддий захиралар, иншоотлар, ускуналар ва бошқалар сингари активларнинг чиқиши ёки улардан фойдаланилиши шаклида бўлади.

Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатида кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида қисми деб ҳисобланмайди.

Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлиши мумкин ва шунинг

учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Молиявий натижалар - хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир.

Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин. Масалан, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти давомида ва фаолият жараёнидаги фавқулодда ҳолатларда юзага келадиган даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара умумий қабул қилинган амалиётдир. Бундай чегаралаш хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини кўпайтириш қобилиятига баҳо беришда аҳамиятли бўлган моддаларнинг манбалари асосида ўтказилади. Моддаларни чегаралашда хўжалик юритувчи субъектнинг табиати ва унинг фаолияти билан ҳисоблашиш керак. Битта хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти натижасида пайдо бўладиган моддалар бошқаларига қараганда фавқулодда бўлиши мумкин.

Даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг иш натижаларини кўрсатиш имкониятини беради. Бундай бўлимлар ҳар хил моддаларни ўз ичига олади. Масалан, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот солиққа тортилишгача ва ундан кейинги молиявий-хўжалик фаолиятидан олинган даромадни кўрсатади.

Омонат эгаларининг хусусий сармоёга улушлари даромад ҳисобланмайди; хусусий сармоённинг эгалари ўртасида тақсимланиши харажат ҳисобланмайди.

Даромадлар ва харажатларни аниқлаш уларнинг асосий фарқ қилувчи жиҳатларини очиб беради, лекин уларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда эътироф этишдан олдин жавоб бериши лозим бўлган мезонларни аниқлаштирмайди.

2-мавзу. Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши.

Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари.

Бухгалтерия баланси. Бухгалтерия баланси маълум санага корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятларини ҳолати ҳақида ахборот берувчи ҳисобот шаклидир.

«Баланс» атамаси лотинча *bis* икки марта, *banx* - тарози палласи сўзларидан таркиб топган бўлиб, иккала палла деган маънони англатади. У тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади.

Бухгалтерия балансини турли таснифий белгилари (тўзилиш вақти, ахборот ҳажми, акс эттириш объекти, тозалаш усули) бўйича турларини таркибланиш мумкин.

2-жадвал

Бухгалтерия балансини турлари

Бухгалтерия баланси тўзилиш вақтига кўра				
Ташкил топиш баланси	Жорий баланслар	Тугатиш баланси	Бўлиш баланси	Бирлаштириш баланси
Корхонанинг ташкил топиш вақтида тўзилади.	Корхонанинг узлуксиз фаолиятида, конунда белгиланган муддатларда тўзилади	Корхона тугатилган да тўзилади	Йирик корхона бир неча майда корхоналарга бўлиниш вақтида	Бир неча корхоналар бир корхонага бирлашганда тўзилади
Ахборот ҳажми бўйича баланслар				
Бир марталик		Йиғма баланс		
Бир марталик баланс фақат битта корхона бўйича жорий ҳисоб асосида тўзилади.		Йиғма баланс бир марталик баланслар асосида тўзилади ва бирлашмалар (вазирликлар, қўмита ва бошқармалар ва шу кабилар)нинг хўжалик маблағларини акс эттиради.		
Акс эттириш объектига кўра				
Мустақил баланс		Алоҳида баланс		
Мустақил балансни ҳуқуқий шахс бўлган барча корхоналар тузади.		Алоҳида балансни корхонанинг таркибий бўлинмалари (филиаллар, бўлимлар, шўба ва қарам хўжаликлар ва шу кабилар) тузади.		
Акс эттириш объектига кўра				
Баланс-брутто		Баланс-нетто		
Тартибга солувчи моддаларни ўз ичига оловчи балансдир		Баланснинг умумий қийматидан тартибга солувчи моддалар суммаси чегирилади.		

Хўжалик юритувчи субъектлар узлуксиз фаолиятида иқтисодий ресурслар ҳаракатга келтирилади ва уларнинг тўзилиши доимо ўзгариб туради. Ушбу ўзгаришларни бухгалтерия балансида тўртта жиҳатини ҳарактерлаш лозим. Биринчи жиҳат ўзгариш актив ва пасив томоннинг ўсишини ҳарактерлайди, иккинчи жиҳат ўзгаришлар ҳар икки томоннинг камайишини, учинчи жиҳат ўзгаришлар фақат актив томоннинг ўзгаришини, тўртинчи жиҳат ўзгаришлар фақат пасив томоннинг ўзгаришларини ҳарактерлайди.

3-жадвал

Бухгалтерия балансидаги ўзгаришлар

Балансидаги ўзгаришлар			
$A+X1=П+X1$	$A-X2=П-X2$	$A+X3-X4=П$	$A=П+X4-X4$
Актив томон ҳам пассив томон ҳам ортади	Актив томон ҳам пассив томон ҳам камаяди	Кўпайиш ва камайиш актив томонда кузатилади	Кўпайиш ва камайиш пассив томонда кузатилади
Баланс суммаси ортади	Баланс суммаси камаяди	Баланс суммаси ўзгармайди	Баланс суммаси ўзгармайди

Бухгалтерия балансини молиявий таҳлилга тайёрлаш юзасидан унинг элементлари ва моддаларини турли таснифий белгилари бўйича кўрсаткичлар тизимига жамлаш талаб этилади. Бу таснифий белгилар уларнинг шакли, айланувчанлик даражаси, ликвидлиги бўлиши мумкин.

4-жадвал

Бухгалтерия баланси актив томони классификацияси

Активлар (А)			
Узоқ муддатли активлар (УМА)		Жорий активлар (ЖА)	
Молиявий бўлмаган узоқ муддатли активлар (МБУМА)	Молиявий узоқ муддатли активлар (МУМА)	Молиявий бўлмаган жорий активлар (МБЖА)	Молиявий жорий активлар (МЖА)
Пул кўринишида бўлмаган активлар (ПКБМ)			Пул кўринишидаги активлар (ПКМ)
Кийин сотиладиган активлар (ҚСА)	Ликвид активлар (ЛА)		

5-жадвал

Бухгалтерия баланси пассив томони классификацияси

Пассив (П)			
Уз маблағлари манбайи (УММ)	Мажбуриятлар (М)		
Хусусий капитал	Узоқ муддатли кредит ва қарзлар (УМ)	Қисқа муддатли кредит ва қарзлар(КМ)	Кредиторлик мажбурияти(К)
Доимий пассивлар (ДП)	Мажбуриятдаги пассивлар (МП)		

Балансидаги ифодалар:

Умумий ифодалар

$$A=П$$

(2.1)

$$\text{УМА} + \text{ЖА} = \text{ЎММ} + \text{М} \quad (2.2)$$

$$\text{МБУМА} + \text{МУМА} + \text{МБЖА} + \text{МЖА} = \text{ЎММ} + \text{УМ} + \text{ҚМ} + \text{К} \quad (2.3)$$

$$\text{ПКБА} + \text{ПКА} = \text{ДП} + \text{МП} \quad (2.4)$$

Бирлик ифодалар

$$\text{УМА} = \text{МБУМА} + \text{МУМА} \quad (2.5)$$

$$\text{ЖА} = \text{МБЖА} + \text{МЖА} \quad (2.6)$$

$$\text{ПКБА} = \text{МБУМА} + \text{МУМА} + \text{МБЖА} \quad (2.7)$$

$$\text{ЛА} = \text{МУМА} + \text{МБЖА} + \text{МЖА} \quad (2.8)$$

Молиявий бўлмаган узоқ муддатли активлар- асосий воситалар, номоддий активлар, ўрнатиладиган ускуналар, капитал қўйилмаларни ўз ичига олади.

Молиявий узоқ муддатли активларга узоқ муддатли инвестициялар киритилади.

Молиявий бўлмаган жорий активларга ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, товарлар, келгуси давр ҳаражатлари, кечиктирилган ҳаражатлари ва дебиторлик мажбуриятлари киради.

Молиявий жорий активларга пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ва бошқа жорий активлар киради

6-жадвал

Активларнинг турли шакллари ўртасидаги аълоқадорлик

Активлар шакли	Молиявий бўлмаган активлар	Молиявий активлар	Жами активлар
Узоқ муддатли активлар	МБУМА	МУМА	УМА
Жорий активлар	МБЖА	МЖА	ЖА
Жами активлар	МБА	МА	А

7-жадвал

Активларни мазмуни бўйича таркибланиши

Активларни манбалашни мазмуни		
Хусусий (ХК)*	Қарзга олинган (ҚК)	
	Ташқи қарз (ТҚ)**	Ички қарз (ИҚ)***
*-Ўз маблағлари манбаси	** - Узоқ ва қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар, кредиторлик мажбуриятларининг ташқи қисми	*** - Кредиторлик мажбуриятларини ички қисми

Хусусий капитал-ўз ичига устав капитали, қўшилган капитал, резерв

капитали тақсимланмаган фойда ва уз маблағалари манбайининг бошқа таркибларини (мақсадли тушумлар, келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси) олади.

Ташқи қарз- банк кредитлари ва қарзларини, олинган аванс тўловларини, кредиторлик мажбуриятларининг мол етказиб берувчиларга бўлган қисмини ўз ичига олади.

Ички қарз- корхонанинг меҳнат ҳақидан, солиқлар, тўловлар ва йигимлар бўйича қарздан, жалб қилинган қарз маблағлари юзасидан фоизлар, акционерларга элон қилинган дивидендлар бўйича мажбуриятлардан иборат бўлади

8-жадвал

Бухгалтерия баланси моддаларининг мулкый эгаллиги бўйича тузилиши

Мулк	Ўзига тегишли мулк	Қарзга олинган мулк	Жами
Пул кўринишида бўлмаган мулк (ПКБ)=МБУМА+МУМА+ МБЖА	ХК (ПКБ)	ҚК(ПКБ)	ПКБ
Пул кўринишидаги мулк(ПК)=МЖА	ХК(ПК)	ҚК(ПК)	ПК
Жами мулк	ХК	ҚК	А

9-жадвал

Бухгалтерия балансидаги моддаларнинг ўзгаришлар

Мулк	Давр бошига дебет қолдик	Хусусий мулк	Қарзга олинган мулк	Давр охирига дебет қолдик	Ўсиш даражаси
Давр бошига кредит қолдиғи	Аб	ХКб	ҚКб	-	-
Пул шаклидаги бўлмаган мулк (ПШБМ)	ПШБМб	<ХК (ПКБ)	<ҚК (ПКБ)	ПШБМо	<ПШБМ
Пул шаклидаги мулк (ПШМ)	ПШМб	<ХК(ПК)	<ҚК (ПК)	ПШМо	<ПШМ
Давр охирига кредит қолдиғи	-	ХКо	ҚКо	Ао	-
Ўсиш даражаси	-	<ХК	<ҚК	-	<А

Молиявий ҳисоботлар таркибида бухгалтерия баланси марказий ўринда туради ва ундаги кўрсаткичларни таҳлил этиш ва баҳолаш орқали хўжалик юритувчи субъектнинг мулкый ва молиявий аҳволидан воқиф

бўлинади.

Хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий ахволидаги ўзгаришлар албатта мулкӣ ва молиявий муносабатлар туфайли юзага келади. Одатда, молиявий муносабатларнинг классик формуласи сифатида кўйидаги боғланишдан фойдаланилади.

Пул1 => Товар1 => Пул2* => Товар2* => Пул3*...

*цикл натижасидаги ютук: Пул1<Пул2<П3<.....

Ушбу формулани иқтисодий жароёнларга нисбатан расмийлаштирсак кўйидаги кўринишга келади.

ПМ=>Р=>ИЧ=>ТФ=>ХК=>ПМ*...

Бунда ПМ-пул маблағлари

ПМ*-Цикл натижасидаги ютук: ПМ < ПМ*<ПМ**<ПМ***<.....

Р-ресурслар

ИЧ-ишлаб чиқариш

ТФ-тижорат фаолияти

ХК-ҳисоб-китоблар

Корхона активлари, хусусий капитал (сармоя) ва мажбуриятлар бухгалтерия балансининг элементлари ҳисобланади.

Корхона активларлари ва мажбуриятларини баҳолаш.

Баҳолаш - активлар ва мажбуриятлар эътироф этиладиган ва молиявий ҳисоботларда қайд этиладиган пул ўлчовининг усулидир.

Молиявий ҳисоботларда баҳолашнинг кўйидаги усулларидан фойдаланилади:

Бошланғич қиймат. Активлар сотиб олиш вақтида эришилган томонларнинг ўзаро келишувига кўра белгиланган жорий қиймати бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар мажбуриятни бажаргунга қадар тўланадиган пул маблағлари суммаси бўйича мажбуриятларга алмашиб олинган маблағлар суммасида акс эттирилади.

Жорий қиймат. Активлар ана шу ёки шунга ўхшаш актив эндигина сотиб олинган бўлгандаги ҳолатда тўланиши керак бўлган пул маблағлари суммаси бўйича ҳисоботда акс эттирилади. Мажбуриятлар мажбуриятни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

Сотиш қиймати. Активлар сотишдан олинishi мумкин бўлган пул маблағлари суммаси бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар уларни тўлаш қиймати бўйича акс эттирилади, бундай қиймат эса мажбуриятларни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган

суммасидир.

Дисконтланган қиймат. Активлар хўжалик юритувчи субъектнинг нормал фаолияти давомида активларни кўпайтириши лозим бўлган бўлғуси пул маблағлари тушумининг дисконтланган қиймати бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

10-жадвал

Бухгалтерия баланси элементлари ва уларнинг таснифий белгилари

Бухгалтерия баланси элементлари	Тавсифи	Таркий тўзилиши
Активлар	Субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир	Узоқ муддатли активлар:
		-Асосий воситалар:
		-Номоддий активлар
		-Узоқ муддатли инвестициялар
		-Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар
		-Капитал қўйилмалар
		Жорий активлар:
		-Товар моддий захиралар
		-Дебиторлар
		-Пул маблағлари
-Қисқа муддатли инвестициялар		
Хусусий капитал (сармоя)	Субъектнинг мажбуриятларини чегириб ташлагандан кейинги активларидир	Ўз маблағлари манбаси:
		Устав капитали
		Кўшилган капитал
		Захира капитали
		Тақсимланмаган фойда
		Мақсадли тушумлар
Мажбуриятлар	Шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талба қилишга ҳақлидир	Узоқ муддатли мажбуриятлар
		Жорий мажбуриятлар

Мажбуриятлар келгусида ўтказиладиган пул маблағларининг дисконтланган қийматидан иборат бўлган, хўжалик юритувчи субъектнинг оддий фаолияти давомида мажбуриятларни тўлаш учун фойдаланилиши мумкин бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

Баланс қиймати - ҳисобот санасида бухгалтерия балансида активлар ва мажбуриятларни акс эттириш қийматидир.

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботларни тайёрлашда бошланғич қийматни баҳолаш учун асос қилиб оладилар. Ундан одатда баҳолашнинг бошқа асосий тушунчалари билан биргаликда фойдаланилади.

3-мавзу. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат:

Даромад-, / Харажат= $N \cdot 100$ Фойда (зарар)/ Рентабеллик

Даромадлар - ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир.

Активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайиши билан боғлиқ бўлгуси иқтисодий фойданинг ўлчанган кўпайиши пайдо бўлганда, даромад молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу эса даромадни акс эттириш активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади (масалан, товарлар ва хизматларни сотишда юзага келадиган активлардаги соф кўпайиш ёки кредитор қарздан бош тортиши натижасида мажбуриятларнинг камайиши).

Харажатлар - ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.

Харажат активларнинг камайиши ва мажбуриятларнинг кўпайиши билан боғлиқ бўлгуси иқтисодий фонданинг ўлчанган камайиши пайдо бўлганда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади ва бу ишончли тарзда белгиланиши мумкин. Бу эса харажатларни акс эттириш мажбуриятлардаги кўпайиш ёки активларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади.

Молиявий натижалар - хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир.

Ялпи даромад хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятидан олинган даромадларни ўз ичига олади. Асосий фаолиятдан даромад маҳсулот, ишлар, хизматлар, товар-моддий захиралар,

бошқа активларни сотишдан, шунингдек мукофотлар, фоизлар ва дивидендлар, гонорарлар ва хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига боғлиқ бўлган рентадан олиниши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъект асосий бўлмаган фаолият натижасида оладиган даромадлар даромадни аниқлашга мос келадиган моддаларни ўз ичига олади ва концептуал асоснинг алоҳида таркибий қисмлари деб ҳисобланмайди.

Харажатларни белгилаш мулкни, ишлаб чиқаришни бошқариш билан ҳамда маҳсулот сотиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва зарарлар билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади. Улар одатда пул маблағлари, моддий захиралар, иншоотлар, ускуналар ва бошқалар сингари активларнинг чиқиши ёки улардан фойдаланилиши шаклида бўлади.

Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатида кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида қисми деб ҳисобланмайди.

Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин. Масалан, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти давомида ва фаолият жараёнидаги фавқулодда ҳолатларда юзага келадиган даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара умумий қабул қилинган амалиётдир. Бундай чегаралаш хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини кўпайтириш қобилиятига баҳо беришда аҳамиятли бўлган моддаларнинг манбалари асосида ўтказилади. Моддаларни чегаралашда хўжалик юритувчи субъектнинг табиати ва унинг фаолияти билан ҳисоблашиш керак. Битта хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти натижасида пайдо бўладиган моддалар бошқаларига қараганда фавқулодда бўлиши мумкин.

Даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг иш натижаларини кўрсатиш имкониятини беради. Бундай бўлимлар ҳар хил моддаларни ўз ичига олади. Масалан, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот солиққа тортилишгача ва ундан кейинги молиявий-хўжалик

фаолиятидан олинган даромадни кўрсатади.

Омонат эгаларининг хусусий сармояга улушлари даромад ҳисобланмайди; хусусий сармоянинг эгалари ўртасида тақсимланиши харажат ҳисобланмайди.

Даромадлар ва харажатларни аниқлаш уларнинг асосий фарқ қилувчи жиҳатларини очиб беради, лекин уларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда эътироф этишдан олдин жавоб бериши лозим бўлган мезонларни аниқлаштирмайди.

Ҳисобот давридаги соф даромад ёки зарар қуйидаги элементлар асосида аниқланади, уларнинг ҳар бири молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда очиб берилиши лозим:

Хўжалик умумий фаолиятидан олинган даромад ёки кўрилган зарар;

Фавқулодда даромад (зарар);

Даромад солиғи тўлангунга қадар умумий молиявий натижа (фойда ёки зарар);

Даромад солиғидан ташқари соф фойда.

Молиявий натижаларни ифодаловчи муҳим кўрсаткичларни аниқлаш усулини қуйидаги чизмада кўриб чиқиш мумкин (2.1.-чизма).

Солиқ тўлан-ганга қадарги умумий молия-вий натижа фойда (Яф)	=	Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси (Мфмн)	+	Мфн	+	Тф
Соф фойда (Сф)	=	Солиқ тўлан-ганга қадарги умумий молия-вий натижа фойда Яф	-	Солиқлар ва ажратмалар (С)		
Тақсимланмаган фойда (Тмф)	=	Соф фойда (Сф)	-	Двидендлар (Дв)		

1.1-Чизма. Корхонада молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичларни ва уларни аниқлаш йўллари

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ундан фойдаланувчиларга хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволидаги ўзгаришларни баҳолашга имкон беради, уларни ҳисобот даврида қанча пул тушгани ва қанча пул чиққани тўғрисидаги ахборот билан таъминлайди.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиш билан фойдалидир. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади:

- операцион фаолият;
- инвестиция фаолияти;
- молиявий фаолият.

Ҳар уч тоифанинг пул маблағига биргаликда таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради. Пул оқимлари ҳаракати тўғрисидаги ахборот бўлажак пул оқимлари прогнози тўғрилигини текшириш чоғида, фойда олиш ва пул оқимларининг соф ҳаракати ва нарх ўзгариши таъсири ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш чоғида зарур бўлади.

Операцион фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг даромад келтирувчи асосий фаолияти, шунингдек субъектнинг инвестиция ва

молия фаолиятига оид бўлмаган ўзга хўжалик фаолиятидир.

Инвестиция фаолияти - пул эквивалентларига киритилмаган узоқ муддатли активлар ва бошқа инвестиция объектларини сотиб олиш ва сотишларни ўз ичига олади.

Молиявий фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти бўлиб, унинг натижасида ўз маблағи ва қарз маблағлари миқдори ва таркибида ўзгаришлар юз беради.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ҳисобот даври давомида операция, инвестиция ёки молиявий фаолият натижасида хўжалик юритувчи субъект олган пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиши лозим бўлади.

Хорижий валютадаги операциялардан пул оқимлари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан операция амалга оширилган кун учун белгилаб қўйилган алмаштириш қийматидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикаси валютасида акс эттирилади.

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот. Хусусий капитал (сармоя) тушунчаси Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунида, БХМС да келтирилган¹.

Хусусий капитал (сармоя) - субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир. Хусусий капитал (сармоя) таркибига:

- устав капитали;
- қўшилган капитал;
- резерв капитали;
- тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) киради.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисобот даври бошига ва охирига бўлган тегишли ахборотни очиб бериши керак.

Ҳисоботда хусусий капитал (сармоя) ва унинг таркибий қисмлари тўғрисидаги, устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитал, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) сотиб олинган ўз акциялари ва бошқа хусусий капитал элементлари ҳақидаги ахборот очиб берилиши керак.

Ҳисоботда хусусий капитал (сармоя) таркибида бўлган ўзгаришлар: қимматли қоғозлар эмиссияси, узоқ муддатли активларнинг қайта баҳоланиши, устав капиталини шакллантириш чоғида валюта курсидаги фарқлар, резерв капиталга ажратмалар, жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари), текинга олинган мол-мулк, пул дивидендлари ва

---

¹ Ўзбекистон республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун 2016 йил 13-апрель, 7-модда- Бухгалтерия ҳисоби объектлари., 19-модда-Хусусий капитални ҳисобга олиш., 22- модда-Молиявий ҳисобот. “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисоботлар” Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (1-сон БХМС)да (рўйхат рақами 474-сон, 1998 йил 14 август, Меъёрий ҳужжатлар ахборотномаси, 1999 йил, 5-сон)

акциялар кўринишида тўланадиган дивидендлар, шунингдек, хусусий капитални шакллантиришнинг бошқа манбалари тўғрисидаги ахборотлар очиб берилди.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисоботда шунингдек чиқарилган акциялар сони, акцияларнинг номинал қиймати, муомаладаги акциялар сони тўғрисидаги ахборотлар ҳам очиб берилиши керак.

Қатнашчининг чиқиб кетиши, акциядорлик жамияти томонидан акцияларнинг сотиб олинishi ёки сотиб олинган акцияларни бекор қилиниши, акциялар номинал қийматининг пасайиши ёки бошқа сабабларга кўра камайиб кетганлиги ҳақидаги маълумотлар ушбу ҳисоботга тушунтиришларда очиб ебрилиши керак.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисоботга тушунтиришда қуйидагилар ҳақидаги ахборотлар келтирадилар:

- обуна амалга оширилиши назарда тутилдиган акцияларнинг умумий сони ва номинал қиймати;

- назарда тутилган миқдорлар билан таққослаганда обуна амалга оширилган акцияларнинг умумий миқдори ва номинал қиймати;

- акцияларга обунанинг бориши чоғида олинган маблағлар умумий суммаси;

- айрим турлар ва тоифалар бўйича устав капитали таркибидаги акциялар;

- имтиёзли акциялар бўйича тўланмаган жамланган дивидендлар суммаси;

- акциялар кўринишида тўланадиган дивидендлар, хусусан, тўланадиган акцияларнинг сони ва қиймати, шунингдек, уларнинг турлари ёки тоифалари тўғрисида;

- ҳисобот даврида юз берган майдалаш ёки қўшиб юборишлар ва акцияларнинг майдаланиши ёки қўшиб юборилишигача ва ундан кейинги акцияларнинг номинал қиймати тўғрисидаги.

Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар. Молиявий ҳисоботга шарҳлар. Турли хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг кўп қирралилиги ҳисобга олинади, молиявий ҳисоботлар улардан фойдаланувчиларни иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган барча ахборот билан таъминлай олмайди, шу сабабли йиллик молиявий ҳисоботларга қўшимча равишда маъмурият томонидан тузиладиган молиявий шарҳ киритилади, унда хўжалик юритувчи субъект молиявий фаолияти ва молиявий ҳолатининг асосий белгилари тушунтириб берилди ва улар дуч келаётган асосий ноаниқликлар баён қилинади. Бу шарҳда хўжалик юритувчи субъектнинг

фаолияти натижаларига, фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлаш учун инвестиция сиёсатига, жумладан жорий даврда, хусусан келгуси даврларда дивидендлар сиёсатига таъсир қилувчи асосий омиллар очиб берилади.

Қўшимча ахборотни тақдим этиш - тушунтиришлар, изоҳлар ва ҳисоб-китоблар - хўжалик юритувчи субъект томонидан махсус шаклда ёки эркин шаклда тақдим этилади.

Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар жадваллар шаклида ҳам, бошқача тарзда ҳам бўлиши мумкин.

Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа хўжалик операцияларини акс эттиради, уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлайди. Активлар, хусусий сармоя ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда хўжалик юритувчи субъектнинг кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

3.3. Консолидациялашган молиявий ҳисобот, уни тузиш ва таҳлил этиш усуллари.

Мамлакатимизнинг халқаро ҳамжамятга интеграциялашуви, халқаро иқтисодий муносабатларнинг фаоллашуви, чет эл инвестицияларининг мамлакатимиз иқтисодиётига кенг жалб этилиши хўжалик юритувчи субъектларга бухгалтерия ҳисоби юритиш ва молиявий ҳисобот тузишни ҳам жаҳон стандартлари талабларига жавоб берадиган даражада ташкил этиш талабини қўймоқда.

Бу эса, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига таянилган, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатларга асосланган Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарт (БХМС) ларини ишлаб чиқиш заруриятини пайдо қилади. Ушбу стандартлар бухгалтерия ҳисоби шакллари ва усулларини танлашда корхоналарнинг мустақиллигини.

Маълумки, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос ҳисоб тизими ва ҳисобот тузиш усуллари мавжуд. Лекин капиталнинг бир неча мамлакатлар миқёсида фаолият кўрсата бошлаши натижасида халқаро ҳисоб стандартларини ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлди. Ушбу масалани ҳал

қилиш ва юзага келган муаммоларни бартараф этиш мақсадида 1973 йилда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича қўмита ташкил этилиб, қўмита томонидан 2011 йил 21 феврал ҳолатига “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти” номли 36 та халқаро стандарти ишлаб чиқилган. Бундан ташқари юқоридаги стандартларга 18 номдаги тушунтиришлар ҳамда 11 номдаги изоҳлар ишлаб чиқилган. Халқаро стандартларда белгиланган қоидалар тавсиявий тавсифга эга бўлиб.

Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи раҳбарлик қилиш, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш Молия вазирлиги зиммасига юкланган. Молия вазирлиги бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва молиявий ҳисобот тузишда уларни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш йўналишида ишлар олиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан бугунги кунгача 0 дан 24-сонгача бўлган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари ишлаб чиқилиб тасдиқланган. Уларда ҳисоб юритишнинг асосий тамойиллари ва қоидалари мужасамлашган шу вақтгача тасдиқланган ва амалиётда қўлланилаётган бухгалтерия ҳисоби стандартлари қуйидагилардир (жадвал).

Ўзбекистон Республикасининг халқаро амалиётда қабул қилинган ҳисоб ва статистика тизимига ўтиш бўйича қатор тадбирлар мажмуи амалга ошириб келинмоқда

Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга трансформациялаш. Трансформация латинча *transformatio* сўзидан олинган бўлиб– ўзгартириш, қайта ташкил этиш деган маънони англатади.

Бухгалтерия ҳисобида трансформация деганда мамлакатимизда амал қилинган қонунчиликка мувофиқ ҳисоб тизимидаги қоидалар, тамойиллар, усул ва услубларни ҳамда ахборотларни бошқа мамлакат ёки халқаро қоидаларига мувофиқлаштирган ҳолда айлантиришга айтилади.

Молиявий ҳисобот трансформацияси - бу ҳисобот санаси ҳолати бўйича бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари асосида тузилган ҳисобот компонентлари моддаларини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари қоидаларига мувофиқ ҳолда қайта гуруҳлаштириш, уларнинг моддаларини қайта тан олиш, қайта баҳолаш, тўғирлашлар киритиш ва қайта очиклашлар асосида МХХСлари ҳисоботлари ахборотларининг янги тизимига ағдариш ва қайта ташкил қилиш жараёни тушунилади.

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МХХС) қўлланилиши мажбурий характердаги ҳужжат эмас, у тавсиянома характерига эга. Унда миллий стандартларидаги каби корхоналар тақдим

этиши шарт бўлган молиявий ҳисобот шакллари белгиламайди. МҲХСлари молиявий ҳисоботнинг асосий компонентлари ва уларда акс эттириладиган минимал ахборотлар таркибини белгилайди. МҲХСларини қўллаш компаниянинг мутлақ ваколатидаги масаладир.

МҲХСларига ўтиш ёки БҲМСлари асосида тузилган МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш қуйидаги имкониятларни яратилади:²

МҲХСларига ўтиш ёки БҲМСлари асосида тузилган МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш қуйидаги имкониятларни яратади: компания фаолияти натижаларининг шаффофлигини оширади; ахборот фойдаланувчиларда битта компания доирасида молиявий кўрсаткичларни даврлар бўйича ҳамда бир нечта хил компаниялар бўйича эса таллуқли кўрсаткичларни бир-бирига солиштириб таҳлил ўтказиш имконияти туғилади; кредиторлар, акциядорлар, кредит берувчи ташкилотларда компанияга ишонч ошади ва юқори ишонч билан компания фаолиятига пул қўяди, компаниянинг кредит олиш имконияти кенгайди; хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва хорижий инвесторлар билан ҳамкорлик юксалади; дунё бозорларига чиқиш, хомашё, валюта, меҳнат биржаларига, халқаро капитал бозорига чиқиш имкониятлари туғилади; компания менежерларига бошқарув қарорларини қабул қилишлари учун ишончли, объектив, уйғун ҳамда ўз вақтида тизимлашган молиявий ахборотларни олиш имкониятлари юзага келади; компания фаолиятини бюджетлаштириш, режалаштириш ва стратегик ривожланишини баҳолашда зарур ахборотлар таъмин этилади; компания бошқариш механизмларини такомиллаштириш, компания рақобатбардошлигини ошириш, маҳсулот сифатини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтиришга эришилади; компанияларда коррупция элементлари, суистеъмоллик қилиш, солиқ объектларини яшириш, талон-тарож қилиш, маҳаллийчилик, хўжасизлик, банкротлик ҳолатига олиб келиш ҳолатлари барҳам топади; меҳнатни рағбатлантириш тизими тубдан яхшиланади, моддий манфаатдорлик ошади. кучли назорат тизими ўрнатилади; маънавий муҳит барқарорлашади; ходимларда ишига, компаниясига ва ватанига содиқлик хислатлари бир-бирига уйғунлашади; ходимларда ўз устида ишлаш ва малакасини мунтазам ошириш имкониятлари туғилади; профессионалликка қизиқиш ва ҳаракат кучаяди.

МҲХСларига исталган пайтда, тайёргарликсиз, тўғридан-тўғри ўтиб бўлмайди. Агарда тайёргарликсиз молиявий ҳисобот МҲХСлар бўйича трансформация қилинган тақдирда ҳам қутилган натижани бермайди. Шу боис, МҲХСларни биринчи марта қўллашда ёки миллий стандартлар

² “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2017 йил № 5 3, 2017 www.iqtisodiyot.uz

асосида тузилган молиявий ҳисоботни трансформация қилишдан олдин муҳит, шарт- шароит ва маълум тайёрганлик ишлари олиб борилиши шарт.

Бу боради мамлакатда молия, пул-кредит, солиқ, меҳнат қонунчилиги дунё стандартларига уйғун бўлиши, миллий валютанинг эркин конвертацияланишига эришиш, юқори инфляция даражаси бўлмаслиги, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари МҲҲСларига уйғун бўлишини, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этишда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, низомлар, йўриқномалар ва қоидалар ҳам босқичма-босқич халқаро стандартларга мослаштирилши, профессионал бухгалтерлар институтини ташкил этиш, сертификатли бухгалтер ва аудиторларнинг профессионал малакасини ошириш, САР ва СІРА сертификатларининг кенг жорий қилиш, бухгалтерларнинг чет элларда малака оширишини, чет тилларини ўрганиши (IELTS), амалиётчи бухгалтерларда халқаро дастурларда ишлаш кўникмаларини шакллантириш, компаниялар, акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни йўлга қўйиш, моддий рағбатлантириш тизими, этика қоидаларини белгилаш, ҳисоб сиёсатини мукамаллаштириш, халқаро стандарт талабларига мувофиқ ишчи счетлар режасини ишлаб чиқишга эришиш, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни махсус дастурлар асосида юритилишини такомиллаштириш лозим.

Трансформация жараёнининг асосий муҳим қоидалари:

- МҲҲСлари бўйича ҳисоб юритиш ҳар бир компаниянинг мустақил ҳал қиладиган иши, унинг зарурлигини ва унга ўтишни мустақил белгилайди;
- МҲҲСлари мажбурий эмас, ушбу ҳужжат фақат ҳаракат қилишга туртки беради;
- МҲҲСларида бўйича ҳисоб юритишда иқтисодий мазмуннинг шаклдан устунлиги амал қилади;
- МҲҲСлари адолатли баҳолашга устувор аҳамиятни қаратади;
- МҲҲСлари бўйича ҳисоб юритиш усулини (трансформация ёки параллель ҳисоб юритиш) танлаш компаниянинг ички иши;
- трансформациянинг ягона алгоритми ва кетма-кетлиги йўқ;
- трансформацияга ҳар бир ҳолатда индивидуал ёндашилади;
- трансформация мураккаб жараён, профессионал ёндашувни талаб қилади;
- трансформациянинг методикаси ва босқичлари мустақил белгиланади;

- реклассификация, қайта баҳолаш, коррективировка проводкалари трансформациянинг асосий усуллари.

Биринчидан, миллий стандартлар бўйича тайёрланган молиявий ҳисобот компонентлари, шунингдек баланс, фойда ва зарарлар ва бошқа ҳисобот моддаларининг кенгайтмалари акс этирилган аналитик ҳисоб маълумотлари, керак бўлса бошланғич ҳужжатларни тайёрлаш лозим.

Иккинчидан, активлар, мажбуриятлар ва хусусий капитал элементларини қайта классификациялаш, қайтадан баҳолаш ўтказиш. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ҳам ҳар бир тегишли моддани халқаро стандартларга мос ҳолда қайта классификация қилиш ва баҳолаш. Худди шунингдек, бошқа ҳисобот моддаларини ҳам бирма-бир халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштириш чораларини ишлаб чиқиш керак.

Учинчидан, МҲХСлари даражасига етказиш учун тегишли тўғирлашлар киритиш, қўшимча проводкалар жадвалини ишлаб чиқиш керак.

Тўртинчидан, тегишли тўғирлашлар бухгалтерия проводкалари ёрдамида киритилгандан кейин МҲХСлари талабларига мувофиқ келадиган ҳисоботни тузиш.

Бешинчидан, МҲХСларига ўтишда атамалардан тўғри фойдаланиш муҳим роль ўйнайди. Миллий стандартлар асосида тузилган ҳисоботлардаги атамалар, кўрсаткичларнинг номланиши, уларнинг қисқармасини халқаро стандартларга мос келадиган атамаларга ўтказиш лозим. Агарда кўрсаткич қайта гуруҳланиш, баҳолаш асосида қиймати халқаро стандартларга мувофиқ келсада унинг номланиши мувофиқ бўлмаса, уни ўқиш қийинлашади, чалкашликларга олиб келади. Шу боис, атамалар тизимини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш лозим бўлади.

Миллий стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботга трансформация қилишнинг ягона методологияси мавжуд эмас. Ҳар бир корхона ўзининг молиявий- хўжалик фаолияти хусусияти, ресурси ва ходимларининг профессионал даражасидан келиб чиқиб трансформация жараёни методологиясини ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ.

Молиявий ҳисобот трансформациясини амалга ошириш учун қуйидаги шарт-шароитлар мавжуд бўлиши керак:

- компанияда МҲХСлари бўйича тузилган молиявий ҳисоботига зарурият бўлиши керак.
- миллий стандартлар асосида тайёрланган молиявий ҳисобот

объектив, ишончли, уйғун ва бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ва Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Стандартларига тўлиқ мувофиқ келиши керак.

- корхонанинг замонавий менежмент, бошқарув тизими мавжуд бўлиши керак.

- компания барқарор молиявий ҳолатга эга бўлиши керак.

- компанияда МҲХСларини биладиган, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот соҳасида чуқур профессионал тайёргарликка эга бўлган, иқтисодий математикани қўллай оладиган мутахассисларга эга бўлиши керак.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-модул. Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилиши. Бухгалтерия баланси активи ва пасиви таҳлилининг хусусиятлари.

Назорат учун саволлар

- Бухгалтерия баланси нима?
- Бухгалтерия балансини тавсифлаб беринг?
- Бухгалтерия баланси турларини ажратинг ва таснифланг?
- Бухгалтерия балансини тузиш коидаларини таснифланг?
- Активлар нима?
- Капитал нима?
- Мажбуриятлар нима?
- Балансга иловалар, кайдлар ва тушунтиришларни изоҳланг?
- Бухгалтерия баланси ва унинг таркибий тузилишини таснифланг?
- Баланс моддалари ва унинг бошқа молиявий ҳисоботлар маълумотларига мослигини тушунтиринг ?
- Бухгалтерия балансини “ўқиш”ни таснифланг?
- Бухгалтерия балансининг горизонтал таҳлили?
- Бухгалтерия балансининг вертикал таҳлили?
- Бухгалтерия балансининг трендли таҳлили нима?
- Корхона молиявий ҳолатининг таҳлили?
- Корхоналар иқтисодий салоҳияти нима?
- Корхона иқтисодий салоҳияти таркибига нималар киради?
- Корхона иқтисодий салоҳиятнинг кўрсаткичлар тизими?
- Корхона иқтисодий салоҳият самарадорлиги ва унинг таҳлили?
- Корхоналар молиявий салоҳияти нима?
- Корхона молиявий салоҳияти таркибига нималар киради?
- Корхона молиявий салоҳияти кўрсаткичлар тизими ва уларнинг таҳлили?
- Корхона молиявий салоҳияти самарадорлиги ва унинг таҳлили?
- Бухгалтерия баланси моддаларининг ликвидлилик бўйича туркумланиши?
- Доимий ҳаракатдаги активлар нима?
- Тез пулга айланадиган активларга нималар киради?
- Секин пулга айланадиган активларга нималар киради?
- Қийин пулга айланадиган активларга нималар киради?
- Тўлов муддати келган мажбуриятларга қандай мажбуриятлар киради?
- Қисқа муддатли мажбуриятлар нима?

Узоқ муддатли мажбуриятлар нима?

Доимий пассивлар нима?

Ликвидликни мутлақ ва нисбий ифодалари?

1-топшириқ.Ўзбекистон темир йўллари АЖ нинг қисқартирилган бухгалтерия баланси асосида дастлабки хулоса тайёрланг:

Кўрсаткичлар	Давр бошига	Давр охири	Фарқи, +,-
АКТИВ			
1. Узоқ муддатли активлар	10 219 731 945	12 593 199 960	2 373 468 015
Асосий воситалар бошланғич қиймати	10 527 417 487	14 773 593 626	4 246 176 139
Асосий воситалар эскириш қиймати	3 423 307 367	4 320 658 666	2 991 241 501
Асосий воситалар қолдиқ қиймати	7 104 110 120	10 452 934 960	3 348 824 840
Номоддий активлар қолдиқ қиймати	417 151	345 379	71 772
Капитал қўйилмалар	2 834 711 892	1 572 602 311	1 262 109 581
Бошқа узоқ муддатли активлар	280 492 782	567 317 310	6 331 746
2. Жорий активлар	2 978 372 713	11 683 693 105	8 705 320 392
Ишлаб чиқариш захиралари	819 530 511	1 047 437 972	227 907 461
Келгуси давр харажатлари	1 366 091 169	8 441 062 224	7 074 971 055
Пул маблағлари	171 917 383	468 669 767	296 752 384
Бошқа жорий активлар	117 495 315	160 480 738	42 985 423
Дебиторлар, жами	503 338 335	1 566 042 404	1 062 704 069
Шу жумладан:			
Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар	163 855 350	268 038 094	104 182 744
Бюджетга аванс тўловлари	7 740 384	5 252 951	2 487 433
Баланс актив бўйича жами	13 198 104 658	24 276 893 065	11 078 788 407
ПАССИВ			
1. Ўз маблағлари манбаси	7 745 794 466	10 124 233 076	2 378 438 610
Устав капитали	614 384 306	828 202 670	213 818 364
Резерв капитали	5 737 851 427	8 121 422 920	2 383 571 493
Таксимланмаган фойда	507 693 607	223 400 675	284 292 932
Бошқа манбалар	885 865 126	951 206 811	65 341 685
2. Мажбуриятлар	5 452 310 192	14 152 659 989	8 700 349 797
Узоқ муддатли банк кредитлари ва қарзлари	4 675 490 146	12 304 013 149	7 628 523 003
Бошқа мажбуриятлар	14 744 216	8 878 479	5 865 737
Кредиторлик мажбуриятлари, жами	762 075 830	1 839 768 361	1 077 692 531
Шу жумладан:			
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга мажбуриятлар	219 818 890	514 650 184	294 831 294
Бюджетга мажбуриятлар	20 798 130	62 317 043	41 518 913
Баланс пассиви бўйича жами	13 198 104 658	24 276 893 065	11 078 788 407

Хулоса: корхонанинг жами активлар ҳажми давр бошига нисбатан 11 078 788 407 минг сўмга ортган. Шундан узоқ муддатли активлар ҳажми 2 373 468 015 минг сўмга, жорий активлар ҳажми 8 705 320 392 минг сўмга

ортган.

Капитал ва мажбуриятлар хажми давр бошига нисбатан мос равишда 2 378 438 610 минг сўм ва 8 700 349 797 минг сўмга ортган.

Корхонада жами пассивлар таркибида ўз маблағлари (хусусий капитал) даражаси давр бошида 58.6 фоизни ташкил этган бўлса давр охирига келиб 41.7 фоизга тушган. Жорий даврдаги ушбу ўзгариш асосан узоқ муддатли қарз капиталининг кескин равишда ортиши ҳисобига рўй берган.

2-топширик. Бухгалтерия баланси активи ва пассивини ўқиш асосида хулоса тайёрланг

Мол-мулк таркиби	Йил бошига	Йил охирига	Маблағлар манбаси	Йил бошига	Йил охирига
Узоқ муддатли активлар(сатр 012+022+030+090+100+110+120)	10 219 731 945	12 593 199 960	Ўз маблағлари манбалари (сатр.410+420+430+440+450+460+470)	7 745 794 466	10 124 233 076
Жорий активлар	2 978 372 713	11 683 693 105	Мажбуриятлар	5 452 310 192	14 152 659 989
Шу жумладан:			Шу жумладан:		
Товар моддий захиралар (сатр 150+160+170+180)	819 530 511	1 047 437 972	Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами (сатр 500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	4 675 490 146	12 304 013 149
Келгуси давр харажатлари (сатр 190)	1 366 091 169	8 441 062 224			
Кечиктирилган харажатлар (сатр 200)	-	-			
Дебиторлар жами : (сатр 220+240+250+260+270+280+290+300+310)	503 338 335	1 566 042 404	Жорий мажбуриятлар, жами (сатр, 610+620+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760) шу жумладан:		
Пул маблағлари, жами (сатр.330+340+350+360)	171 917 383	468 669 767	Қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар(сатр 730+740)	14 744 216	8 878 479
Қисқа муддатли инвестициялар (сатр 370)	-	-	Узоқ муддатли кредитларнинг жорий қисми(сатр 750)	-	-
Бошқа жорий активлар (сатр 380)	117 495 315	160 480 738	Кредиторлик қарзлари сатр, 610+620+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+760	762 075 830	1 839 768 361
Баланс активининг жами	13 198 104 658	24 276 893 065	Баланс пассивининг жами	13 198 104 658	24 276 893 065

Хулоса: корхонада жами активлар суммаси йил бошида 13 198 104 658 минг сумни ташкил этган ва шундан узоқ муддатли активлар суммаси 10 219 731 945 минг сумни, жорий активлар суммаси эса 2 978 372 713 минг сумни ташкил этган. Жорий активлар таркибида захира ва харажатлар давр бошида 819 530 511 минг сўмни давр

охирида 1 047 437 972 минг сўмни ташкил этган. Пул маблағлари давр бошида 171 917 383 минг сўмни, давр охирида эса 468 669 767 минг сўмни ташкил қилган. Дебиторлик мажбуриятлари давр бошида 503 338 335 минг сўмни, давр охирида 1 566 042 404 минг сумни ташкил этган.

Активларнинг манбалаш юзасидан корхона пасивлари қуйидаги таркибда шаклланган. Давр бошига 7 745 794 466 минг сўмлик ўзлик маблағлари манбасига ва 5 452 310 192 минг сум мажбуриятларга, давр охирига келиб эса 10 124 233 076 минг сўм ўзлик маблағлари манбаси ва 14 152 659 989 минг сўм мажбуриятлар суммаси мавжудлиги қайд этилган.

2-амалий машғулот.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот таҳлили

Назорат учун саволлар

Молиявий натижалар нима?

Молиявий натижага дахлдор элементлар ва уларнинг таснифи?

Даромадлар нима?

Харажатлар нима?

Фойда ва зарарлар нима?

Молиявий натижаларни ыарактерловчи кўрсаткичлар тизими?

Молиявий натижалар, фойда ва рентабелликни ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлилининг аҳамияти?

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни тузишнинг мухим коидалари?

Молиявий натижалар таҳлилни мақсади ва вазифаларини тушунтиринг?

Умумий молиявий натижалар, уларнинг таркиби, тузилиши ва кўрсаткичларнинг бир-бири билан боғлиқлиги изоҳланг?

Молиявий натижа, фойда ва рентабеллик кўрсаткичларини баҳолаш ва таҳлил қилиш йўлларини тушунтиринг?

Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадларига нималар киради?

Маржинал фойда қандай аниқланади?

Маржинал фойда таҳлили мазмуни?

Маҳсулот сотишдан кўрилган ялпи фойда ва унга таъсир этувчи омилларга нималар киради?

Харажатларнинг турлари ва уларнинг тавсифи?

Харажатларни баҳолаш ва таҳлил қилиш йўллари?

Харажатлар ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар ва уларни ҳисоблаш йўллари?

Асосий ва умумхўжалик фаолияти фойдаси (зарари) нима?

Асосий фаолиятдан фойда зарарлар қандай аниқланади?

Фавқулодда фойда ва зарарлар нима?

- Солиқ тўлангунга қадар фойда таҳлили мазмуни?
 Бюджетга тўловлар ва ажратмалар таҳлилини тушунтиринг?
 Солиқ тўловлари динамикаси, уларнинг натижавий кўрсаткичлар билан қиёсий таҳлили?
 Корхоналарда солиқ юкини ҳисоблаш йўллари?
 Соф фойда ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили?
 Рентабеллик кўрсаткичлари ва уларга таъсир этувчи омиллар таҳлили?
 Фойда ва рентабелликни ошириш имкониятларини таснифланг?

4-топшириқ. Ўрнатилган номенклатура (ассортимент) бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш режа бажарилишини таҳлили.

Маҳсулот номлари	Маҳсулот бирлигининг баҳоси, сўмда	Ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори (дона)			Ишлаб чиқарилган маҳсулот қиймати минг сўмдан		
		Режа	Ҳақиқатда	Режа бажарилиши	Режа	Ҳақиқатда	Белгиланган ассортимент ҳисобига
А	1	2	3	4	5	6	7
1 маҳсулот	12000	840	857				
2 маҳсулот	13200	1355	1440				
3 маҳсулот	8400	780	510				
4 маҳсулот	9700	600	600				
5 маҳсулот	8850	1100	1220				

5-топшириқ. Қуйида берилган жадвал маълумотларига асосан умумлашган кўрсаткични аниқланг ва унинг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни занжирли алмаштириш усули орқали аниқланг.

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Бизнес режада	Ҳақиқатда
1. Ишчиларнинг рўйхатдаги ўртача сони	киши	130	135
2. Бир ишчи томонидан бир йилда ўртача ишланган киши-кунлари.	кун соат	240	210
3. Иш куни узунлиги		8,00	7,65

3-амалий машғулот.

Хўжалик юритувчи субъектларда пул оқимларининг таҳлили.

Назорат учун саволлар

Пул маблағларини оқилона бошқариш нима учун зарур?

- Пул оқимларининг соф ҳаракати нима?
- Пул маблағларига қандай маблағлар киради?
- Пул эквивалентларига нималар киради?
- Пул оқимлари деганда нимани тушунасиз?
- Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши ва мазмунини тушунтиринг?
- Операция фаолиятдан пул оқимига нималар киради?
- Инвестиция фаолиятдан пул оқимига нималар киради?
- Молиявий фаолиятдан пул оқимига нималар киради?
- Пул оқимини таҳлил этишни ўрганиш мақсади ва вазифалари?
- Таҳлил учун зарур бўлган маълумотлар ва уларнинг камчиликлари?
- Корхонанинг пул маблағлари билан таъминланганлиги ва улар оқимини таҳлил қилишнинг ўзига хос хусусиятларини тушунтиринг?
- Тадбиркорлик субъектларининг даромад келтирувчи фаолият турларига нималар киради?
- Пул маблағларидан самарали фойдаланишни ташкил этишни қандай йўлга қўйиш мумкин?
- Пулни айланиш доиравий айланишларини тармоқ ва фаолият турлари бўйича фарқланишини тушунтиринг?
- Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши ва асосий элементларини таснифланг?
- Пул оқимининг йўналишлари (cash flow) нималар киради?
- Соф пул оқимининг горизонтал ва вертикал таҳлилинини тушунтиринг?
- Асосий фаолиятдан пул оқимини таркибий таҳлили?
- Пул оқимларининг башоратлаш қандай амалга оширилади?
- Асосий фаолият, молиявий ва инвестицион фаолиятдан пул оқимлари таҳлилинини тушунтиринг?
- Пул оқимларини таҳлил қилишнинг тўғри ва эгри услубини тушунтиринг?
- Пул оқимларини бошқаришнинг омилли таҳлилинини изоҳланг?
- Пул оқимлари ҳаракатини тезлаштириш имкониятларини аниқлаш?
- Пулнинг муддатдаги қиймати, фоиз ставкалари ва уларни ҳисоблаш усулларини тушунтиринг?
- Валюта маблағлари ҳаракатининг таҳлилинини тушунтиринг?
- Пул оқимларидаги ўзгариш тенденцияларини таҳлилинини тушунтириб беринг.
- Фоиз ставкалари ва уларни ҳисоблаш усулларини таснифлаб беринг?
- Валюта маблағлари ҳаракатининг таҳлилинини тушунтиринг?

**6-топширик. Пул маблағлари оқимини баҳолаш ҳисоб-китоби асосида
хулоса тайёрланг**

№	Кўрсаткичлар	Пул оқими			
		Кирим		Чиқим	
		Суммаси М.с.	Салмоғи %	Суммаси М.с.	Салмоғи %
1.	Асосий фаолиятдан	795019	98.69	-	-
2.	Инвестиция фаолиятдан	-	-	213370	46.65
3.	Молиявий фаолиятдан	10541	1.31	-	-
4.	Тўланган солиқлар	-	-	243994	53.35
5.	Жами пул маблағларининг ҳаракати:	805560	100	457364	100

**7-топширик. Хўжалик фаолиятидаги пул маблағлари
ҳаракатининг таҳлили асосида хулоса тайёрланг**

Кўрсаткичлар	Сатр рақами	Пул маблағлари кирими		Пул маблағлари Чиқими	
		Сумма, минг сум	Жамига нисбатан салмоғи,%	Сумма, Минг сўм	Жамига нисбатан салмоғи,%
1	2	3	4	5	6
1.Маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари	010	1273588	66.67	-	-
2.Материал, товар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари	020	-	-	271348	24.33
3. Ходимларга ва улар номидан тўланган пул маблағлари	030	-	-	616535	55.28
4.Операцион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари	040	636669	33.33	227355	20.39
Жами:	-	1910257	100	1115238	100

Операцион фаолиятнинг соф пул кирими ёки чиқими	050	795019	41.62	-	-
--	-----	--------	-------	---	---

4-амалий машғулот

Хусусий капитал ва унинг ўзгаришини таҳлили. Хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)нинг таҳлили.

Назорат учун саволлар

Хусусий капитал нима?

Хусусий капитал тарикбий элементларига нималар киради?

Хусусий капитал билан ўз маблағлари манбаси орасида фарқ борми?

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобтни тузиб тартиби ва коидаларини тушунтиринг?

Устав капитали қандай шакллантирилади ва унинг ўзгариш сабабларини, йўлларини таснифлаб беринг?

Резерв капитали қандай шакллантирилади ва нималарга ишлатилади?

Кўшилган капитал қандй шаклланади?

Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) балансда акс эттириш тартибларини тушунтиринг?

Сотиб олинган хусусий акциялар қаторида нималар, қачон ва қандай акс этади.

Мақсадли тушумлар ва молиялаштиришлар нима?

Келгуси давр тўловлари захираси қандай шакллантирилади?

Хусусий капиталнинг ўзгариши, динамикасини таҳлил этиш нимага керак?

Хусусий капитал ва унинг даромадлигини таҳлилин қимлар ва нима мақсадда ўтказадилар?

Хусусий капиталнинг рентабеллиги қандай аниқланади ва унинг ўзгаришига қандай омиллар таъсир этади?

Молиявий леверидж нима уни аниқлаш тартибларини тушунтиринг?

Молиявий ва ишлаб чиқариш левериджларини боғлиги мавжудми?

Хусусий капитал билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларга, молиявий коэффицентларга қайси кўрсаткичлар киради?

Соф активлар нима?

Соф активлар қандай аниқланади ва унинг мазмуни нима?

8-топшириқ. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот ва унинг таркибий бирликлари (“Ўзбекистон темир йўллари” АЖ) асосида хулоса тайёрланг

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Устав капитали	Кўшилган капитал	Резерв капитали	Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)	Сотиб олинган хусусий акциялар	Мақсадли тушумлар ва бошқалар	Жами
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Йил бошидаги қолдиқ	010	614 384	-	5 737 851	507 694	-	885 865	7 745 794
Қимматли қоғозлар эмиссияси	020	213 818	-	х	х	х	х	213 818
Узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш	030	х	х	2 383 571	х	х	х	2 383 571
Устав капиталини шакллантиришда пайдо бўлган валюта курси фарқлари	040	х	-	х	х	х	х	-
Резерв капиталига ажратмалар	050	х	х	-	-	х	х	-
Жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари)	060	х	х	х	-	х	х	-
Текинга олинган мол-мулк	070	х	х		х	х	х	-
Мақсадли фойдаланиш учун олинган маблағлар	080	х	х	х	х	х	-	-
Ҳисобланган дивидендлар	090	х	х	х	284 293	х	х	-284 293
Хусусий капитал шаклланишининг бошқа манбалари	100	-	-	-	-	-	65 341	65 341
Йил охиридаги қолдиқ	110	828 203	-	8 121 423	223 400	-	951 207	10 124 233
Хусусий капиталининг кўпайиши (+) ёки камайиши (-)	120	+213 818	-	+2 383 571	-284 293	-	+65 341	+2 378 439
МАЪЛУМОТ УЧУН:								
Чиқарилган акциялар сони, дон ³	130	х	х	х	х	х	х	1830762911
шу жумладан:								
имтиёзли	131	х	х	х	х	х	х	

³ Ўзбекистон темир йўллари АЖ устави(янги тахрири) 2017 йил 23-октябр-22-сон, №-397778 27.10.2017

оддий	132	x	x	x	x	x	x	1830762911
Акциянинг номинал қиймати	140	x	x	x	x	x	x	430
Муомаладаги акциялар сони, дона	150	x	x	x	x	x	x	1830762911
шу жумладан:								
имтиёзли	151	x	x	x	x	x	x	
оддий	152	x	x	x	x	x	x	1830762911

9-топширик. Хусусий капиталнинг горизонтал ва вертикал таҳлили асосида хулоса тайёрланг

Кўрсаткичлар	Давр боши		Давр охири		Фарқи, +/-		Ўсиши , %
	Сумма	Фоиз, %	Сумма	Фоиз, %	Сумма	Фоиз, %	
Ўз маблағлари манбаси жами	7 745 794 466	100	10 124 233 076	100.00	+2378438 610	0.00	130,7
Устав капитали	614 384 306	7.92	828 202 670	8.19	+2138183 64	+0,27	134,8
Қўшилган капитал	-	-	-	-	-		
Резерв капитали	5 737 851 427	74.08	8 121 422 920	80.22	+2383571 493	+6,14	141,54
Сотиб олинган хусусий акциялар	-	-	-	-			
Тақсимланмаган foyda (қопланмаган зарар)	507 693 607	6.55	223 400 675	2.08	- 28429293 5	-4,47	-44,0
Мақсадли тушумлар							
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар	885 865 126	11.44	951 206 811	9.41	+6534168 5	-2,03	107,4

Хулоса: Акционерлик жамиятида ўз маблағлари мнабаси давр бошига нисбатан +2378438610 минг сўмга ортган. Ўсиш даражаси 130.7 фоизни ташкил этган. Шу жумладан устав капиталининг ўзгариши мос равишда +213818364 минг сўмга, резерв капиталининг ўзгариши

+2383571493 минг сўмга, мақсадли тушумлар, келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар хажми +65341685 минг сўмга ортган. Ўз маблағлари таркибида тақсимланмаган фойда суммаси давр бошига нисбатан -284292935 минг сўмга қамайган.

V.МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1.Хўжалик юритувчи субъектларни бошқаришда молиявий ҳисобот таҳлилининг туган ўрни, аҳамияти ва вазифалари.

2. Молиявий ҳисобот таҳлилининг предмети, мазмуни ва вазифалари.

3. Молиявий ҳисобот таҳлилининг методи ва унда қўлланиладиган усуллар.

4. Молиявий ҳисобот таҳлилининг оддий-анъанавий усуллари ва уларнинг таҳлилни ўтказишдаги аҳамияти.

5. Молиявий ҳисобот таҳлилининг иқтисодий-математик усуллари ва уларнинг таҳлил жараёнида қўлланилиши.

6. Молиявий ҳисобот таҳлилининг таҳлилни ташкил этиш ва унинг ахборот манбалари.

7. Иқтисодиёт субъектлари маркетинг фаолиятини таҳлили .
- 8.Маҳсулот ишлаб чиқариш режасининг бажарилиши ва динамикасини таҳлили.
- 9.Маҳсулот сотиш ҳажми ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили .
- 10.Маҳсулот номенклатураси ва ассортименти ҳажмининг таҳлили.
- 11.Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида маҳсулот турларини янгилашнинг аҳамияти.
- 12.Маҳсулот сифати ва рақобатга бардошлилигини таҳлили.
- 13.Маҳсулот сифатини таҳлил қилиш усуллари.
- 14.Молиявий ва бошқарув таҳлилининг предмети ҳақидаги илмий назариялар.
- 15.Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмларининг таҳлили ва уни такомиллаштириш.
- 16.Маҳсулот сотиш ҳажмларининг таҳлили ва унга таъсир этувчи омиллар.
- 17.Иқтисодиёт субъектларида маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари таҳлили.
- 18.Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш режасининг бажарилишини таҳлили.
- 19.Маҳсулотни сифатлилик даражасини таҳлили.
20. Маҳсулот ҳажмини ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили
21. Маҳсулот ҳажмини ўзгаришига таъсир этувчи меҳнат омилларини таҳлили.
- 22.Маҳсулот ҳажмини ўзгаришига таъсир этувчи меҳнат воситалари омилларини таҳлили.
- 23.Маҳсулот ҳажмини ўзгаришига таъсир этувчи меҳнат буюмлари омилларини таҳлили
- 24.Маҳсулот сотишдан олинган ялпи молиявий натижаларни таҳлили
- 25.Корхонани иқтисодий салоҳиятини таҳлили
- 26.Маркетинг тизимидаги таҳлил турлари ва уларнинг асосий усуллари.

VI. ГЛОССАРИЙ

Ўзбек тилида	Инглиз тилида	Рус тилида	Мазмуни
Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози	Global financial-economical crisis	Мировой финансово-экономический кризис	инқирознинг турли сабаблар туфайли бир давлат доирасидан чиқиб таҳликали тарзда дунё бўйича ёйилиши. 2008 йилдаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг асосий жиҳатлари рецессия ва иқтисодий пасайишнинг муқаррарлиги, инвестициявий фаоллик кўламининг чекланиши, талаб ва халқаро савдо ҳажмининг камайиши, шунингдек, жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига таъсир кўрсатадиган жиддий ижтимоий талафотларнинг содир бўлиши билан изоҳланади.
Инқирозни кўлами, доираси ва оқибатлари	Sphere of crisis and its consequences	Диапазон и последствия кризиса	ҳар қайси давлатнинг молия-валюта тизими нечоғлиқ мустаҳкам эканига, миллий кредит институтларининг қай даражада капиталлашуви ва ликвидлиги (тўлов имконига), уларнинг чет эл ва корпоратив банк тўзилмаларига қанчалик қарам эканига, шунингдек, олтин-валюта захирасининг ҳажми, хорижий кредитларни қайтариш қобилияти ва пировард натижада — мамлакат иқтисодиётининг барқарорлик, диверсификация ва рақобатга бардошлик даражасига боғлиқ.
Молиявий таҳлилнинг зарурияти	Essence of financial analysis	Необходимость финансового анализа	молиявий ҳисоботларда акс этган маълумотлар базасига таянган ҳолда корхонанинг муайян санага бўлган ҳолатига баҳо бериш орқали мавжуд ҳолат ва уни истиқболдаги кутилишини мақсадли бошқариш юзасидан бошқарувчиларга ахборотлар базасини шакллантириб беришдаги сай ҳаракатлар ташкил этади
Молиявий ҳолатни билиш	Knowing financial position	Изучение финансового состояния	бизнеснинг кўламдорлигига, фаолият самараси ва натижавийлигига, активлар ва уларнинг манбаланишидаги реал ҳолатга, субъектларнинг бозордаги ва ишдаги активлик даражасига, маблағлар айланувчанлиги, тўловга қобиллик ва қодирлик даражасига, салоҳият даражасига баҳо бериш усули
Ахборотларни ўқиш	Reading information	Чтение информации	методик асосга таянган ва тартибли қоидаларга амал этган ҳолда манбаларни таснифий баёнлаш
Иқтисодий таҳлис кўйиш	Economical diagnosis	Постановка экономического диагноза	хўжалик юритувчи субъектлар ихтиёридаги иқтисодий ресурсларни, уларнинг молиявий тўзиммасини, ликвидлиги ва тўловга қобиллигини, молиявий барқарорлигини, даромад ва ҳаражатларини, пул оқимлари ўрганиш орқали

			мавжуд ҳолатга ва уларнинг кутилишига баҳо беришда таҳлилнинг расмий якуни
Молиявий таҳлил	Financial analysis	Финансовый анализ	молиявий ҳисобот маълумотлари асосида хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатига, ҳамда уларнинг яқин келажакдаги кутилишларига баҳо бериш юзасидан ўтказиладиган таҳлилдир
Бошқарув таҳлили	Managerial analysis	Управленческий анализ	хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги иқтисодий жараёнлар, уларнинг самарадорлигини ва уларнинг яқин келажакдаги кутилишини ички маълумотлар базасига таянган ҳолда аниқ бошқарув қарорларини қабул этиш юзасидан ўтказиладиган таҳлилдир
Корхонанинг молиявий ҳолати	Financial state of entity	Финансовое состояние предприятия	деганда корхоналарнинг активлари, капитали ва мажбуриятларини таркибий тўзилиши, тўловга қобиллик ва ликвидлик, даромад ва харажатларини баҳолаш, пул оқими ва молиявий барқарорликни тавсифловчи кўрсаткичларнинг муҳим жиҳатлари мажмуаси тушунилади
Молиявий таҳлил мазмуни	Content of financial analysis	Содержание финансового анализа	хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатини муайян даврийликда, ахборотлар оқимини узлуксиз жараёнида жорий ва истиқболли тактик бошқаришнинг зарурий асосига эга бўлган қарорларни тайёрлашга имкон берувчи аналитик жараёнларни ташкил этиш ва ўтказишдан иборот
Молиявий таҳлил субъектлари	Subjects of financial analysis	Субъекты финансового анализа	таҳлилнинг кимлар томонидан ўтказилиши. Ички молиявий таҳлил субъектларига шу корхонанинг ходимлар таркибида турувчи хизматчилар, ташқи таҳлил субъектларига (таъсисчилар, солиқ органлари ходимлари, аудиторлар, юқори ташкилот ва вазирликлар, харидор ва буюртмачилар, мол етказиб берувчилар, суғурта агентликлари, реклама агентлари, банк ходимлари ва бошқа шахслар) кириши мумкин
Таҳлил субъектларининг манфаатлари	Interests of analysis subjects	Интересы субъектов анализа	деганда уларнинг таҳлил ўтказишда назарда тутилишидан кизиқишлари тушунилади. Масалан; мулк эгалари ва таъсисчилар-кўпроқ фирма ва компанияларнинг фойдаси билан, кредит инспекторлари ва банк ходимлари-фирма ва компанияларнинг кредитга лаёқатлиги ва молиявий барқарорлиги билан, мол етказиб берувчилар ва харидорлар - хўжалик субъектининг тўлов лаёқатини ўрганишдан, таҳлил этишдан манфаатдорлар ва.х.к
Молиявий ҳисобот	Financial statement	Финансовая отчетность	фойдаланувчиларнинг кенг доирасининг ахборотларга бўлган талабларини қондириш учун

			тўзилади ва вақти вақти билан тақдим этиладиган манбларни ўз ичига олади Молиявий ҳисоботлар ва уларга бериладиган изоҳлар, мўлжаллар ва тушунтиришлар молиявий ҳисоботни таркибий қисми ҳисобланади
Молиявий ҳисоботлар	Financial statements	Финансовые отчеты	молиявий ҳисоботнинг алоҳида таркибий қисми бўлиб БҲМС асосида тўзилади ва уларга берилган изоҳлар, қўшимчалар, маълумотномалар билан тўлдирилади
Молиявий ҳисоботларни мақсади	Goal of financial statements	Цель финансовых отчетов	алоҳида хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти молиявий ҳолати, натижалари ва пул оқимлари тўғрисида ахборот фойдаланувчиларининг эркин иқтисодий қарорлари юзасидан молиявий аҳвол ва унинг кутилиши юзасидан маълумотлар базаси билан таъминлашдан иборатдир
Молиявий ҳисобот ахборотлиги деганда	The information of financial statement	Информация финансовой отчетности	инвестиция қарорларини қабул этиш, кредит ва қарз маблағларини жалб этиш, хўжалик субъектининг бўлғуси пул оқими баҳо бериш, хўжалик субъектининг тасарруфида бўлган ресурслардан фойдаланиш ҳолатига ва уларнинг мажбуриятларининг қоплаш юзасидан жойлаштирилишига, яқин келажакдаги кутилишига баҳо бериш, хўжалик субъектининг бошқарув аппарати ишининг натижавийлиги баҳо беришнинг ахборотларини мазмунли акс эктирилиши тушунилади
Молиявий ҳисоботларни “ўқиш”	“Reading” financial statements	Чтение финансовых отчетов	деганда молиявий ҳисоботни манзилли ўрганиш ва тавсифлаш тартиби тушунилади
Горизонтал таҳлил	Horizontal analysis	Горизонтальный анализ	молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини мутлақ ва нисбий фарқлаш асосида ўрганиш усулидир
Вертикал таҳлил	Vertical analysis	Вертикальный анализ	маблағлар ва уларнинг ташкил топиши манбаларини, даромад ва харажатларни, молиявий ҳисоботларнинг бошқа элементларини таркибий (жамида тўтган улуши бўйича) ўрганиш усулидир
Тренд таҳлили	Trend analysis	Трендовый анализ	асос кўрсаткичига нисбатан динамик ўрганиш усулидир
Қиёсий таҳлил (такқослама) таҳлил	Comparative analysis	Сравнительный анализ	бир ҳисобот даври маълумотларини бошқа ҳисобот даврининг маълумотлари билан, шунингдек бошқа субъектлар маълумотлари, норматив меёрлар, ўртача кўрсаткичлар ва бошқа кўрсаткичларга нисбатан ўрганиш усули
Молиявий	Financial	Финансовые	таҳлили-бир ёки бир нечта молиявий ҳисоботлар

коэффициентлар	ratios	коэффициенты	элементлари ва моддаларини ўзаро нисбатлаш асосида аниқланадиган кўрсаткичлар асосида баҳолаш усулидир
Омилли таҳлил	Factor analysis	Факторный анализ	натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирликларни ва ҳисоб-китоб қилиш мумкин бўлган бирликларда аниқлаш усулидир
Электрон ҳисобот	E-report	Электронная отчетность	барча турдаги ҳисоботларни (бухгалтерия, солиқ, статистика) электрон шаклда тўзиш ва жўнатишнинг замонавий шакли
Ўзбек	Инглиз	Рус	Мазмуни
Баланс	Balance	Баланс	атамаси лотинча bis икки марта, banx - тарози палласи сўзларидан таркиб топган бўлиб, торозининг иккала палласи деган маънони англатади. У тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади.
Бухгалтерия баланси	Balance sheet	Бухгалтерский баланс	корхона молиявий аҳволи ҳақида ахборот берувчи энг муҳим ҳисобот шакли бўлиб маълум санага корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятлар ҳолатини ифодалайди
Ташкил топиш баланси	Foundation balance	Первоначальный баланс	Корхонанинг ташкил топиш вақтида тўзиладиган баланс. Ушбу баланс кириш баланси ҳам деб юритилади
Жорий баланслар	Current balance	Текущий баланс	Корхонанинг узлуксиз фаолияти давомида қонунда белгиланган муддатларда тўзиладиган баланс
Тугатиш баланси	Exit balance	Ликвидационный баланс	корхона тугатилганда тўзиладиган баланс
Бўлиш баланси	Dividing balance	Разделительный баланс	йирик корхона бир неча майда корхоналарга бўлиниш вақтида тўзиладиган баланс.
Бирлаштириш баланси	Joining balance	Присоединенный баланс	бир неча корхоналар бир корхонага бирлашганда тўзиладиган баланс
Бир марталик баланс	A once-time balance	Разовый баланс	битта корхона бўйича жорий ҳисоб асосида тўзиладиган баланс
Йиғма баланс	Summary balance	Сводной баланс	бир марталик баланслар асосида тўзилади ва бирлашмалар (вазирликлар, қўмига ва бошқармалар ва шу кабилар)нинг хўжалик маблағларини акс эттиради
Мустақил баланс	Independent balance	Независимый баланс	юрлик шахс мқомига эга бўлган барча корхоналар томонидан тўзиладиган баланс
Алоҳида баланс	Particular balance	Особый баланс	корхонанинг таркибий бўлинмалари (филиаллар, бўлимлар, шўба ва қарам хўжаликлар ва шу кабилар) томонидан тўзиладиган баланс шакли
Брутто баланс	Brutto balance	Брутто баланс	тартибга солувчи моддаларни ўз ичига олувчи баланс
Нетто	Netto	Нетто	баланснинг умумий қийматидан тартибга солувчи

баланс	balance	баланс	моддалар суммаси чегириб аниқланадиган баланс
Ташқи қарз	External payable	Внешний долг	банк кредитлари ва қарзларини, олинган аванс тўловларини, кредиторлик мажбуриятларининг мол етказиб берувчиларга бўлган қисмини ўз ичига олади
Ички қарз	Internal payable	Внутренний долг	корхонанинг меҳнат ҳақидан, солиқлар, тўловлар ва йигимлар бўйича қарздан, жалб қилинган қарз маблағлари юзасидан фоизлар, акционерларга элон қилинган дивидендлар бўйича мажбуриятлардан иборат бўлади
Активлар	Assets	Активы	субъект нозоарт қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир
Мажбуриятлар	Liabilities	Обязательства	қарздорнинг кредитор фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир
Хусусий капитал	Equity capital	Собственный капитал	корхонанинг устав капитали, кўшилган капитал, резерв капитали ва тақсимланмаган фойдасидан иборат ўз сармояси
Бухгалтерия балансини горизонтал таҳлили	Horizontal analysis of balance sheet	Горизонтальный анализ бухгалтерского баланса	деганда бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини мутлақ ва нисбий ифодаларда, ҳисобот даври бошига ёки ўтган йилга нисбатан қиёсий ўрганишга айтилади
Бухгалтерия баланси вертикал таҳлили	Vertical analysis of balance sheet	Вертикальный анализ бухгалтерского анализа	деганда - бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини мутлақ ва нисбий ифодаларда таркибий ўрганишга айтилади
Бухгалтерия балансини тренд таҳлили	Trend analysis of balance sheet	Трендовый анализ бухгалтерского баланса	бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини базис йили ёки асос йили билан таққослаш усулидир
Лизинг	Lease	Лизинг	молиявий ижаранинг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб олади ва уни лизинг олувчига шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эғалик қилиш ва фойдаланиш учун ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради
Лизинг объектлари	Leasing objects	Объекты лизинга	тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан корхоналар, мулкый комплекслар,

			бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк. Ер участкалари ва бошқа табиий объектлар, шунингдек муомаладан чиқарилган ёки муомалада бўлиши чекланган бошқа мол-мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин эмас
Лизинг субъектлари	Leasing subjects	Скбъекты лизинга	лизинг берувчи, лизинг олувчи ва сотувчи лизинг субъектларидир.
Лизинг берувчи	Leaser	Лизингодатель	лизинг шартномаси бўйича лизинг олувчига келгусида топшириш мақсадида лизинг объектини мулк қилиб олувчи шахс лизинг берувчи деб эътироф этилади
Лизинг олувчи	Leaseholder	Лизингополучатель	эгаллик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг шартномаси бўйича лизинг объектини олаётган шахс лизинг олувчи деб эътироф этилади
Сотувчи	Seller	продавец	лизинг берувчи лизинг объектини кимдан олаётган бўлса, ушбу шахс сотувчи деб эътироф этилади
Рейтинг баҳолаш	Ranking	Рейтинговая оценка	корхоналарнинг фаолиятини комплекс баҳолашнинг таҳлил этувчи томонидан таркибланган муҳим кўрсаткичлар тизимига таянган ҳолда таққослашни ва уларни даражалар бўйича кетма кетлигини белгилашни, шунингдек эталон сифатида олинган бир нечта натижавий кўрсаткичларни таққослаш асосида утказиладиган жараёнлар назарда тулади
Одилона баҳолаш	Fair evaluation	Справедливая оценка	корхонанинг мулки, ишлаб чиқариш харажатларининг қиймати унинг фаолиятига боғлиқ бўлмаган ҳолда бозорнинг таъсиридаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда корхонанинг молиявий ҳолати ва унинг молиявий натижавийлигини қайта баҳолашни изоҳлайди. Ушбу тушунча ҳаққоний баҳолаш, аниқ баҳолаш, қонуний баҳолаш, қоидавий баҳолаш тушунчалари билан бир маънода қўлланилади
Даромадлар	Revenues	даходы	ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёки мажбуриятларнинг камайишидир
Харажатлар	Expenses	расходы	ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.
Молиявий натижа	Financial result	Финансовый результат	хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир.
Маржинал даромад (фойда)	Margin	Маржинаналыйный прибыл	Сотишдан олинган соф тушумдан ўзгарувчан харажатларни чегириш асосида топилади.
Ўзгарувчан	Variable	Переменные	(халқаро амалиёт).-маҳсулот ҳажмининг угаришига

харажатлар	costs	расходы	мувофиқ узгариб боровчи харажатлардир. Маҳсулот бирлигини ортиши билан унинг бир бирликка тўғри келадиган қисми ҳам ортиб боради
Ўзгармас (доимий) харажатлар	Fixed costs	Постоянные расходы	(халқаро амалиёт).- маҳсулот ҳажмининг ўзгаришига мувофиқликда ўзгармай қолувчи харажатлардир. Маҳсулот ҳажмининг ортиши билан унинг бир бирликка тўғри келадиган қисми камайиб боради.
Маҳсулот сотишдан соф фойда	Net income from sale	Чистая прибыль от продажи продукции	маржинал фойда суммасидан ўзгармас (доимий) харажатлар чегириб топилади (халқаро амалиёт).
Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг мақсади	Aim of The statement on financial results	Цель отчета о финансовых результатов	хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисобот даври бўйича молиявий фаолиятининг натижасини акс эттириш ва бу фаолиятнинг турли жиҳатларини тушунишга имкон берадиган усулдан иборат бўлади
Маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда (ёки зарар)	Value profit (or loss) from sale	Волавая прибыль (убыток) от продажи продукции	сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннарихи ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:
Асосий фаолиятдан кўрилган фойда (ёки зарар)	Profit (or loss) from principal activity	Прибыль (убыток) от основной деятельности	маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ҳамда асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ва харажатлар фарқини ўз ичига олади:
Хўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар)	Profit (or loss) from activity	Прибыль (убыток) от общехозяйственной деятельности	асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси ва молиявий фаолиятдан кўрилган натижани ўз ичига олади.
Хўжалик умумий фаолияти деганда	General business activity	Общехозяйственная деятельность	хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий фойдаларни мустақамлаш ва ўстиришга қаратилган ҳар қандай тадбиркорлик фаолияти тушунилади.
Солиқ тўлангунгача олинган фойда (зарар)	Pretax profit (loss)	Прибыль (убыток) до уплаты налогов	умумхўжалик фаолиятдан олинган натижа ва фавқулодда (кўзда тутилмаган) фойда (зарар) суммасини ўз ичига олади
Йилнинг соф фойдаси (зарари)	Net profit (loss)	Годовая чистая прибыль	солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида ва эркин тасарруфида қоладиган фойда суммасини характерлайди.

Сотишдан олинган соф тушум	Net revenue from sale	Чистая вируча от продажи	маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган, ундан қўшилган қиймат, акциз солиғи ва экспорт бож пошлинаси, чегирилган тушум сифатида аниқланади. Унга товарларинг қайтарилиши, харидорлар учун берилган чегирмалар ва бошқалар киритилмайди.
Операцион фаолиятдан даромадлар ва харажатлар	Revenues and expense from operating activity	Даходы и расходы операционно й деятельности	асосий фаолиятнинг (маҳсулотларни сотишдан ташқари) бошқа жароёнларидани келадиган даромадалар ва харажатлардир.
Фавқулодда даромад (зарар)		Черезвычайн ые даходы	деб хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятидан аниқ фарқ этадиган, яъни тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ва харажатларга айтилади.
Тушум - харажат- натижа	Revenue-cost-result	Взаимоотно шения даход-расход-результат	Ҳисобот даврида бўлган даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги шуни англатадики, мазкур даврда ушбу ҳисобот давридаги даромадларни олишга асос бўлган харажатларгина акс эттирилади. Агар даромадлар билан харажатларнинг ўртасида бевосита боғлиқликни ўрнатиш қийин бўлса, харажатлар бирон-бир тақсимлаш тизимида мувофиқ бир нечта ҳисобот даврлари ўртасида тақсимланади. Бу масалан, бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига тааллуқлидир.
Тақсимланмаган фойда	Undistributed profit	Нераспредел енный прибыль	соф фойданинг тақсимланмаган қисми. Корхона очилгандан буён жамғариб борилган фойда суммасини ҳисоб –китоб қилиш орқали тўлиқ очиб берилади.
Банкротлик (иқтисодий ночорлик)	Bankruptcy	Банкротства	хўжалик суди томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тўла ҳажмда қондиришга ва(ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги
Келишув битими	Agreement	Соглашения	тарафларнинг суд низосини ўзаро ён бериш асосида тугатиш тўғрисидаги битими
Ташқи бошқарув	External management	Внешнее управления	хўжалик суди томонидан қарздор юридик шахсга нисбатан унинг тўлов қобилиятини тиклаш мақсадида қарздорнинг ишларини бошқариш ваколатларини ташқи бошқарувчига ўтказган ҳолда қўлланиладиган банкротлик таомили
Ташқи	External	Внешний	номзоди хўжалик судига кредитор, қарздор,

бошқарувчи	manager	управляющи й	мулкдор, ваколатли давлат органи томонидан таклиф этишилиши орқали сайланадиган ва корхона бошқаруви учун тўла маъсул бўлган субъект
Қарздор	Debtor	Дебитор	пул мажбуриятлари бўйича кредиторларнинг талабларини қондиришга ва(ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир бўлмаган юридик шахс ёки якка тартибдаги тадбиркор
Рақобат	Rivalry	Конкуренци я	хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди
Инсофсиз рақобат	Unfair rivalry	Недобросове стная конкуренция	хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг иқтисодий фаолиятни амалга оширишда афзалликларга эга бўлишга қаратилган, қонун ҳужжатларига, иш муомаласи одатларига зид бўлган ҳамда бошқа хўжалик юритувчи субъектларга (рақобатчиларга) зарар етказадиган ёки зарар етказиши мумкин бўлган ёхуд уларнинг ишчанлик обрўсига путур етказадиган ёки путур етказиши мумкин бўлган ҳаракатлари
Корхонанинг “Ташкил этилиш” даври	“Formation” period of enterprise	Создания предприятий	янги товар бозорга тавсия этилади ва унга бозор талаби умуман кузатилмайди ва сотиш даражаси жуда паст бўлади. Мазкур босқичда кўпроқ товар билан танишиувни таъминлаш лозим бўлади
Иқтисодий ночорликни аниқлаш моделлари	Models of bancruptcy determinati on	Модели определения экономическ их не состоятельно сти	иқтисодий ночорлик, банкротликни баҳолашнинг усуллар мажмуаси. Иқтисодий ночорликни аниқлаш моделлари ҳар битта давлатга хос модели бир бирига тўла тўқис мос тушмайди. Буни бевосита шу давлатнинг молиявий шарт шароитлари, инфляция даражаларини, молиялаштириш, кредитлашнинг турличалиги, солиқ ва бюджет сиёсатин, ҳисоб ва амортизация сиёсати, иш унуми ва самарадорлигининг турличалиги ва бошқа жиҳатлар билан изоҳлаш мумкин
Иқтисодий ночорлигини ўрганишда баҳоланувчи индикаторла	To be evaluated indicators in learning economic	Оценочные Индикаторы определения экономическ их	иқтисодий ночорликни аниқлашда баҳоланувчи кўрсаткичлар тизими ҳисобланади

р	banruptcy	несостоятельности	
Иқтисодий ночор деб эълон қилинган корхоналарга нисбатан қўлланилади ган тадбирлар	Procedures to be used in banruptcy entities	Процедуры при состояние экономическ их несостоятель ности	ночорликни олдини олиш ва тугатиш юзасидан белгиланадиган чора тадбирлар. Одатда уларнинг санациялаш (молиявий ёрдам кўрсатиш); фаолият йўналишини ўзгартириш; диверсификация (бир эмас бир неча номенклатурада махсулот ишлаб чиқаришга ўтиш); ихтиёрий тугатиш; мажбурий тугатиш шакллари қўлланилади
Активлик тушунчаси	Activeness	Активность	ижобий маънодаги сифат таснифга эга бўлган жиҳатларни англатувчи тушунчадир
Иш активлиги	Work activeness	Деловая активность	корхонанинг бозордаги нуфўзини, обрўсини, шухратини, донг тартатишини белгилаб берувчи сифат белгисидир. Корхона иш активлиги деганда- унинг асосий ва жорий активларини айланувчанлиги, қарзларнинг оқланувчанлиги тушунилади
Корхонанинг асосий капитали	Main capital	Основной капитал предприятий	ишчи капиталини ҳаракатлантирувчи куч, иш унумини ўстиришни асосий шарти, иқтисодий салоҳиятни ўстиришнинг муҳим дастаги, ҳолати, ҳаракати ва самарадорлиги бўйича молиявий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омили деб қаралади
Корхонанинг айланма капитали	Working capital	Оборотный (рабочий) капитал предприятий	доимий ҳаракатдаги ишчи капитал (пул маблағлари, дебиторлик мажбуриятлари ва товар моддий захиралар), жорий активларнинг пулдаги ўлчови
Хусусий капитал	Equity capital	Собственны й капитал	корхонанинг устав, қўшилган, резерв капитали ва тақсимланмаган фойдасидан иборат маблағлар манбаси.
Қарз капитали	Loan	Ссуда	мажбурият сифатида турувчи ва қарзга олинган маблағлар манбаси
Айланиш даври	Circulation period	Срок обращения	активлар, капитал, мажбуриятларнинг бир марта айланишига кетган вақт ўлчови
Айланиш коэффициент и	Turnover ratio	Коэффициент обращения	активлар, капитал ва мажбуриятларнинг (сифат белгиси бўйича) айланишлар сони
Корхона мулкнинг умумий айланувчанл и	Total turnover of property	Обрачиваем ость илмушества предприятий	корхона эгалиги ва тасарруфидаги барча активларнинг айланувчанлигини ҳарактерлайди. Ушбу кўрсаткич сотишдан соф тушумни активлар (мулк)нинг ўртача йиллик қийматида бўлиш асосида топилади
Жорий	Current	Оборачивае	корхона жорий активларининг жорий даврдаги

активларнинг айланувчанлиги	assets turnover	мосьте текущих активов	айланиш даражасини харахтерлайди. Ушбу кўрсаткич сотишдан соф тушумни жорий активларнинг ўртача йиллик қийматиға бўлиш асосида топилади
ТМЗ айланувчанлиги	Inventories turnover	Оборачиваемость ТМЗ	корхона томвар моддий захирларининг айланувчанлик даражасини харахтерлайди. Сотишдан соф тушумни товар моддий захираларнинг ўртача йиллик қийматиға бўлиш асосида ҳисиб-китоб қилинади
Пул маблағларининг айланувчанлиги-	Money funds turnover	Оборачиваемость денежных средств	пул маблағларининг жорий даврдаги айланувчанлик даражасини харахтерлайди. Сотишдан соф тушум пул маблағларини ўртача қийматиға бўлиш асосида топилади
Дебиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	Receivables turnover	Оборачиваемость дебиторских задолженностей	корхонаниннг дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлик даражасини харахтерлайди ва сотишдан соф тушумни дебиторлик мажбуриятларининг ўртача қийматиға бўлиш асосида топилади
Хусусий капитал айланувчанлиги	Equity capital turnover	Оборачиваемость собственных оборотных средств	уз сармоясининг айланувчанлигини харахтерлайди. Сотишдан соф тушумни хусусий капитал ўртача қиймати бўлиш асосида топилади
Қарз капитали айланувчанлиги	Loans turnover	Оборачиваемость ссудных капиталов	қарзға олинган маблағларнинг айланувчанлик даражасини харахтерлайди. Маҳсулот сотишданг соф тушумни қарз , мажбуриятларни ўртача қийматиға бўлиш асосида топилади
Ишлаб чиқариш ва молиявий цикл	Production and financial cycle	Производственный и финансовый циклы	Ишлаб чиқариш циклида-захиралар ва дебиторлик мажбуриятларининг айланиш даврийлиги баҳоланса, молиявий циклда ишлаб чиқариш циклининг айланиш даврийлиги билан кредиторлик мажбуриятларининг айланиш даврийлигини ўзаро фарқланиши баҳоланади.
Бозор активлиги	Market activeness	Риночная активность	корхонаниннг бозордаги жозибаторлигини харахтерлайди. Бозордаги жозибаторликка одатда икки хил қарашар мавжуд. Яъни кенг манодаги ва тор манодаги. Кенг манода жозибаторлик корхонаға инвесторлар, мол етказиб берувчилар, рақобатчилар, харидор ва буюртмачиларни корхонаға бўлган ишончини ифода этса тор манода корхона қимматли кағозларинининг биржада ёки бозордаги нуфўзини ифодалайди
Кредит	Credit	Кредит	(лат. creditum-қарз)1) кирим-чиқим дафтарининг чиқимлари; 2) қарзға мол бериш, шунингдек,

			қарзга бериладиган мол, пул; 3) маълум харажатлар учун чиқариладиган пул, маблағ; Давлат К.- давлатнинг заём облигациялари чиқариш йўли билан қарз олиши. Банк, суғурта уюшмалари ва аҳолининг барча табақалари кредитор бўлишлари мумкин. Банк К.- пул ссудаси кўринишидан юридик ва жисмоний шахсларга бериладиган қарз. Тижорат К.- бир тадбиркорнинг иккинчисига маҳсулотнинг пулини кейин тўлаш шarti билан сотиш. Халқаро К.- давлатлар ўртасида қарз олиш, қарз бериш муносабатлари.
Аванс бунак	- Advance	Аванс	Бирор иш эвазига кейинчалик ҳисоб-китоб қилиш шarti билан олдиндан бериладиган пул, маҳсулот, озиқ-овқат ва ҳ.к.
Авизо	Avizo	Авизо	ҳисоб-китоб операцияси хусусидаги расмий билдириш, миждорларга банк томонидан А. орқали амалга оширилган дебет ва кредит операциялари, ёзувлари, ҳисобдаги колдиклар, пул ўтказишлар, чек ёзувлари, аккредитив очиш ва бошқа ёзувлар хусусидаги маълумотларнинг берилиши
Аккредитив	Accreditive	аккредитив	банк ёки омонот банкларининг бирор шахс ёки ташкилотга маълум миқдордаги маблағни бериш ҳақида бошқа банк ёки кассага юборган буйруқ қоғози, масалан, жамғармалар банкига қўйилган пулни исталган омонат банкидан олиш учун берилган ҳужжат
Асосий капитал	Capital	Основной капитал	ишлаб чиқариш жараёнида бир неча йил давомида иштирок этувчи ва ўз қийматини тайёрланаётган маҳсулотга қисман ўтказиб боровчи меҳнат воситаларидир
Айланма капитал	Working capital	Оборотный капитал	хом ашё материаллар, энергетика ресурсларида моддийлашган ва бир ишлаб чиқариш циклида сарфланувчи, ўз қийматини тайёрланган маҳсулотга тўлиқ кўчирувчи капитал
Банк	Bank	Банк	юридик ва жисмоний шахсларнинг вақтинча бўш пул маблағларини бир жойга тўпловчи ва узлуксиз айланиб турушини таъминловчи, корхоналарга ва умуман пулга мухтожларга кредит, ссуда берувчи, томонлар ўртасида тўлов ва бошқа ҳисоб-китоб ишларида воситачилик қилиб турувчи, олтин ва чет эл валютаси билан боғлиқ операцияларни бажарувчи кредит-молия муассаси.Б. пул кўювчиларга маълум фоиз тўлаб, қарз олганлардан юқорироқ фоиз ставкасини ундиради ва ана шу фоизлар ўртасидаги фарқ банк фойдаси

			ҳисобланади.
Банк фоиз ставкаси	Bank interest rate	Ставка банковского процента	банк ссудасидан фойдаланганлик учун белгиланган ҳақ миқдори, қарз суммасига нисбатан фоиз ҳисобида ундирилади. БФС. ўзгарувчан кўрсаткич бўлиб, банк ссудаси қарзга бўлган муҳтожликка қараб ўзгартирилади. БФС миқдори банк ва миждоз ўртасидаги келишувга мувофиқ белгиланиб, қарзнинг қайси тарзда ва қандай шартларда берилишига боғлиқ
Валюта	Currency	Валюта	мамлакатнинг пул бирлиги ва унинг типи (олтин, кумуш, қоғоз, пул)га тенглаштирилган тўлов воситалари
Валюта курси	Currency course	Курс валют	мамлакат пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланган баҳоси. В.К. қатъий белгиланган ва ўзгариб турадиган турлари мавжуд
Валюта конвертирлашуви	Currency convertizing	Конвертация валют	унинг бошқа хорижий валюталарга алмашиш қобилияти тушунилади
Гиперинфляция	Hyper inflation	Гиперинфляция	ҳаддан ташқари инфляция, нарх-навонинг шиддат билан ўсиши, пул қадрининг ғоят тез пасайиши, пул топишга интилишнинг минимал даражага келиши билан ифодаланади. Г. шароитида нарх-навони мутлақо тартибга солиб бўлмайд
Жаҳон ва валюта тизими	World currency system	Мировая валютная система	жаҳон бозорининг ривожланиши асосида таркиб топган ва давлатлараро битимлар билан мустақамланган халқаро пул-кредит муносабатлари
Жаҳон пули	World money	Мировые денги	халқаро миқёсида ҳамма учун қўлланиладиган умумий муомила ва тўлов воситаси, байналминал қиймат ифодаси. М: маълум мазмундаги олтин ёки халқаро миқёсда обрў-эътиборга эга бўлган миллий пул бирлиги
Инфляция	Inflation	Инфляция	муомаладаги қоғоз пуллар миқдорини таклиф қилинган савдога чиқарилган товар нархларнинг йиғиндисидан кўпайиб кетиши; 2) қоғоз пулнинг жуда кўп чиқарилиши натижасида пулнинг қадрсизланиши. Бундай ҳолат хўжалик юритиш борасидаги қийинчиликларни бартараф қилиш даврида, маҳсулот ишлаб чиқариш камайган ҳолларда кўшимча пул чоп этиш натижасида юзага келади
Ипотека	Mortgage	Ипотека	қарз, кредит олиш учун бирор-бир муайян кўчмас мулкни (ер, иморат ва ҳоказо) гаровга қўйиш.
Инвестиция	Investment	Инвестиция	бу барча турдаги миллий ва интеллектуал бойликлар тушунилиб, улар тадбиркорлик

			объектларига йўналтирилиб даромад келтириши ёки бирор бир ижодий самарага эришишдир
Реал инвестициялар	Real investments	Реальные инвестиции	(капитал қўйилмалар) – пул маблағларини корхонанинг моддий ва молиявий активларига сарфланишидан иборат
Молиявий инвестициялар	Financial investments	Финансовые инвестиции	бу асосий капиталнинг элементларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлиб, кўпчилик ҳолларда инвестицион лойиҳалар доирасида амалга оширилади.
Шахсий инвестициялар	Private investments	Частные инвестиции	бу тадбиркорлар, хусусий фирмалар, концернлар ва акционерлик жамиятлари томонидан тақиқланмаган фаолиятларга сарфланадиган мулкдорлик ва интеллектуал бойликларни англатади
Инвестор	Investor	Инвестор	инвестицияларни амалга оширувчи шахс
Инвестиция субъектлари	Investment subjects	Субъекты инвестиции	инвестиция фаолиятида иштирок этувчи мулквий ва интеллектуал бойликларга эга бўлган жисмоний, ҳуқуқий шахслар ва давлатдир
Инвестициялар тури	Types of investments	Виды инвестиции	институтционал инвесторлар, якка инвесторлар
Институтционал инвесторлар	Institutional investors	Институциональные инвесторы	мутахассислар бўлаиб, уларга бегоналарнинг пулини бошқаргани учун ҳақ тўлайдилар
Инвестиция жараёни	Investing process	Процессы инвестиции	-пул таклиф қилувчилар(вақтинча бўш маблағларга эга бўлганлар)ни пул талаб қилаётганлар (уларга эҳтиёж сезаётганлар) билан учраштириш механизмидир.
Якка инвесторлар	Individual investors	Индивидуальные инвесторы	ўз молиявий манфаатлари учун шахсий маблағларини тасарруф этадилар

VII. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

I. Меъёрий-хуқуқий ҳужжатлар.

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4707-сонли Фармони. www.lex.uz 4.03.2015
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 мартдаги (ПП-2313) “2015-2019 йилларда инженерлик коммуникация ва йўл транспорт инфратузилмасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz 6.03.2015
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 11 февралдаги (ПП-2298) “2015-2019 йилларда тайёр маҳсулотлар бутловчи қисмлар ва материалларни маҳаллийлаштириш Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz 11.02.2015
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 19 сентябрдаги фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. ПФ-2613-сонли Фармони. www.lex.uz 11.04.2015
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиззах” махсус индустриал зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони / Халқ сўзи, 2013 йил, 19 март
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ангрен” махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи, 2012 йил, 14 апрель
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича 2011 – 2013 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. 2011 йил 29 июль

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикасида саноатни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи, 2010 йил 15 декабр.

12. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. “Ўзбекистон”. 2010

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2010 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастури тўғрисида”ги Қарори. 2010 йил, 23 март

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги «Иқтисодиёт реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш бўйича чора-тадбирлар Дастури тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 2 декабр

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги «Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 19 ноябр

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 декабрдаги «Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 4 декабр

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар Стратегияси тўғрисида”ги 07.02.2017 йил. №ПФ-4947-сонли Фармони. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2017 йил 13 февраль, 6-сон, 70-модда.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълимдан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2017 йил 16 февралдаги № 4958-сонли Фармони.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги № 2909 -сонли Қарори.

20. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Янги ўқув услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатмани тавсия этиш тўғрисида»ги 2017 йил 1 мартдаги №107-сонли буйруғи.

21. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Олий таълим муассасалари кафедралари Кенгашларини ташкил этиш тўғрисида»ги 2017 йил 13 мартдаги №138-сонли буйруғи.

22. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни изчил давом эттириш халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир // Халқ сўзи. 2016 йил 2 ноябрь.

23. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи 8 декабрь 2016 йил. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси.

24. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак // Халқ сўзи 15 январ 2017 йил. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси.

II. Махсус адабиётлар.

1. European Commission (2015). Innovation Union Scoreboard 2015.
2. Petrariu, I.R, Bumbac, R., Ciobanu, R. (2013). Innovation: a path to competitiveness and economic growth. The case of CEE countries, Theoretical and Applied Economics, Vol. XX, No. 5 (582).
3. Gordon Conway, Jeff Waage, Sara Delaney. “Science and Innovation for Development”. © 2010 UK Collaborative on Development Sciences (UKCDS). 382. www.bcpcbookshop.co.uk.
4. Edited by Erika Kraemer-Mbula and Watu Wamae. “Innovation and the Development Agenda”. International Development Research Centre PO Box 8500, Ottawa, ON, Canada K1G 3H9. © OECD/IDRC 2010. 155. info@idrc.ca/www.idrc.ca.
5. Edward B. Roberts, Fiona Murray and J. Daniel Kim(2015). Entrepreneurship and Innovation at MIT, Continuing Global Growth and Impact. MIT Sloan School of Management
6. Tay Vaughan., Multimedia: Making it Work. USA, 2016, English.
7. Martin Weale, Andrew Blake, Nicos Christodoulakis, James E Made, David Vines., Macroeconomic Policy. UK, 2015, English.

8. Keith S. Taber., Modelling Learners and Learning in Science Education: Developing Representations of Concepts, Conceptual Structure and Conceptual Change to Inform Teaching and Research. Springer., UK, 2013, English.

9. Andrew P. Sage, William B. Rouse., Economic Systems Analysis and Assessment: Intensive Systems, Organizations, and Enterprises. USA, 2011, English.

10. Dimitrios Asteriou, Stephen G. Hall., Applied econometrics (second edition). USA, 2011, English.

11. Adam Szirmai , Wim Naude , Micheline Goedhuys., Entrepreneurship, Innovation and Economic Development. UK, 2011, English.

12. Акрамова Ш. Билимларга асосланган иқтисодийда олий таълимнинг ўрни. Население Узбекистана: состояние, проблемы и перспективы: Монография / Под.ред. академика Р, Убайдуллаевой. - Т.: 2012. С.207

13. Ўзбекистон: жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, модернизациялаш ва янада ривожлантириш тараққиёт ва миллий иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш. Т.: KONSAUDITINFORM – NASHR. 2011

14. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности [ВОИС];

15. Парижская Конвенция по охране промышленной собственности;

16. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений;

17. Международная конвенция по охране новых сортов растений [UPOV];

18. Договор о законах по товарным знакам (TLT);

19. Договор о патентном праве (PLT);

20. Договор о патентной кооперации [PCT];

21. Будапештский договор о международном признании депонирования микроорганизмов для целей патентной процедуры;

22. Протокол к Мадридскому Соглашению о международной регистрации знаков;

23. Ниццкое соглашение о Международной классификации товаров и услуг для регистрации знаков;

24. Страсбургское соглашение о Международной патентной классификации;

III. Интернет ресурслар

1. www.economy.gov.ru
2. www.uza.uz
3. www.uzland.uz
4. www.stability.uz
5. www.wikipedia.org/
6. Corresponding author: maryann.feldman@unc.edu, University of North Carolina, Chapel Hill, NC 27514;
7. University of North Carolina, Chapel Hill (thadji01@email.unc.edu); ^ London School of Economics (t.e.kemeny@lse.ac.uk);
8. University of North Carolina, Chapel Hill (llanahan@email.unc.edu)